

také tyto elity byly ve své specifice uchopeny zcela odpovídajícím způsobem. Budiž tedy výslovně doznáno a zdůrazněno, že zde existuje mezera, nad níž by se etnograf musel plným právem pozastavit. Doufám, že něco pro její zaplnění budu moci učinit při systematickém vypracování sociologie náboženství. Avšak takový podnik by překročil rámec tohoto výkladu a jeho omezené cíle. Ten se musel spokojit s pokusem o vůbec možné odkrytí srovnatelných momentů našich okcidentálních *kulturních* náboženství.

Konečně je potřeba promyslet také *antropologickou* stránku problému. Jestliže stále znova v Okcidentu a jen tam nacházíme určité druhy rozvíjejících se racionalizací, a to i v (zdánlivě) navzájem nezávisle se vyvíjejících oblastech životního způsobu, pak lze přirozeně předpokládat, že rozhodující podklad zde skýtají *dědičné* kvality. Pisatel se vyznává, že má osobně a subjektivně sklon k tomu vysoce oceňovat význam biologického dědictví. Avšak v této době, vzdor významným výkonům antropologické práce, nevidím žádnou cestu, abych co do míry a – především – co do způsobu a nasazení nějak exaktněji uchopil anebo jen hypoteticky naznačil jeho podíl na *zde* zkoumaném vývoji. Právě jednou z úloh sociologické a historické práce musí být, aby nejdříve odkryla pokud možno všechny ty vlivy a kauzální řetězce, které jsou uspokojivě vysvětlitelné prostřednictvím reakcí na osudy i prostředí. Teprve pak, i jestliže kromě toho srovnávací neurologie a psychologie ras dále pokročí za své dnes existující a v jednotlivostech mnohoslibné počátky, budeme *snad* smět doufat, že dostaneme uspokojivé výsledky také pro tento problém.⁵ Především tento předpoklad se mi zdá chybět a odkazování na „dědičnost“ by bylo ukvapenou rezignací na tu míru poznání, jež je už dnes možná, a přesunutím problému na (zatím ještě) neznámé faktory.

⁵ Stejný názor mi před lety potvrdil jeden vynikající psychiatr.

Protestantská etika a duch kapitalismu¹ (1904)

¹ Uveřejnil E. Jaffé v *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* (=Archiv), Tübingen 1904 a 1905, XX–XXI. Z rozsáhlé literatury k němu vyzvedám jen zevrubné kritiky: F. Rachfahl, *Kalvinismus und Kapitalismus, Internationale Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik*, 1909, č. 39–43. K tomu můj článek: *Antikritisches zum „Geist“ des Kapitalismus*, in: *Archiv*, XXX, 1910. Proti němu opět Rachfahl ve stejném časopise (*Nochmals Calvinismus und Kapitalismus*), 1910, č. 22–25 a k tomu můj *Antikritisches Schlußwort*, v *Archiv*, XXXI. (Brentano v následně citované kritice zřejmě tyto poslední výklady neznal, poněvadž je nezmiňuje.) Z nevyhnutelně dost bezvýsledné polemiky proti Rachfahlovi, který – jakkoli ho i já jinak oceňuji jako vědce – se zde vydal do oblasti, již jinak ve skutečnosti opravdu neovládá, jsem do tohoto vydání nepřevzal nic, připojil jsem pouze několik málo doplňujících citátů ze své *Antikritiky* a prostřednictvím vsunutých vět či poznámek jsem se pokusil pro budoucnost vyloučit všechna myslitelná nedorozumění.

Dále: W. Sombart, k jehož knize *Der Bourgeois*, München-Leipzig 1913, se vrátím v pozdějších poznámkách. Konečně: L. Brentano v *Exkurs II* v předavku k jeho mnichovské slavnostní řeči (1913 v Akademii) *Die Anfänge des modernen Kapitalismus* (vyšlo jako o exkurzy rozšířený separát, München 1916). Také k této kritice se dostanu při dané příležitosti ve zvláštních poznámkách. Jsem k dispozici každému, kdo by se chtěl (i když to neočekávám) nechat přesvědčit, že jsem neškrtl a nepřeformuloval *ani jednu jedinou větu* své stati, která by obsahovala nějaké věcně podstatné tvrzení, ani jsem nějaké věcně *odchylné* tvrzení nepřipojil. K tomu nebyl žádný podnět a postup výkladu bude nutit ty, kteří stále ještě pochybují, aby se o tom nakonec přesvědčili.

Oba posledně jmenovaní učenci jsou ve větším sporu mezi sebou než se mnou. Brentanovu kritiku díla W. Sombarta: *Die Juden und das Wirtschaftsleben* považuji v mnohém za věcně odůvodněnou, přesto však často za velmi nespravedlivou, nehledě k tomu, že na židovském problému, který zde byl předem zcela uzavřován (o tom později), také u Brentana zůstává nepoznáno právě to nejpodstatnější.

Bylo by zde možné uvést mnohé hodnotné doplňky z theologických pozic k této práci; byla přijata vcelku přátelsky a velmi věcně i tam, kde šlo v jednotlivostech o odlišné náhledy, což je pro mne tím cennější, že bych se nedivil jistě antipatii proti způsobu zde nevyhnutelného pojednávání theologických záležitostí. To, co je na tom *hodnotné* pro theologa, který trvá na svém náboženství, zde přirozeně svého práva nedochází. Často jde – *hodnoceno* nábožensky – opravdu jen o vnější a nejhrubší rysy života náboženství, ovšem které *také* byly i zde a často, právě proto, že byly hrubé a vnější, působily navenek také nejsilněji. – Poukážeme zde krátce na velkou knihu E. Troeltsche, *Die Soziallehren der Christlichen Kirchen und Gruppen*, Tübingen 1912, jako i pro náš problém nanejvýš vítané doplnění a potvrzení – na knihu, která pojednává o universálních dějinách etiky západního křesťanstva z vlastních a velmi širokých hledisek. Autorovi jde přitom více o *nauku*, mně o praktické *účinky* náboženství.

1. *Konfese a sociální rozvrstvení*

Při pohledu na statistiku povolání v konfesně smíšených zemích se s nápadnou četností² setkáváme s jevem, který byl vícekrát živě vykládán v katolickém tisku a literatuře³ i na Dnech německých katolíků: s převážně *protestantským* charakterem kapitálového vlastnictví a podnikatelských vrstev, jakož i nejvyšších kvalifikovaných vrstev dělnictva, zejména ale vyššího personálu moderních podniků, technicky a obchodně vzdělaného.⁴ Nejen tam, kde difference konfesí spadá v jedno s rozdílem národností, a tím také se stupněm kulturního rozvoje, jako je tomu nejen na německém východě mezi Němci a Poláky, nýbrž skoro všude, kde měl kapitalistický rozvoj v době svého rozkvětu volné ruce k tomu, aby obyvatelstvo sociálně převrstvil podle svých potřeb a rozčlenil je co do povolání – a čím více tomu tak bylo, tím zřetelněji se to dalo –, nacházíme onen jev vyjádřený v číslech statistiky. Relativně mnohem silnější, tj. v procentuálním podílu celkového obyvatelstva převažující podíl protestantů na kapitálovém vlastnictví,⁵ ve vedení a na nejvyšších stupních práce ve

² Odlišné případy se – nikoli vždy, ale často – vysvětlují tím, že konfesionalita dělnictva nějakého průmyslového odvětví přirozeně závisí v první řadě na konfesi místa jejich pobytu, případně na konfesi oblasti, z níž se jeho dělnictvo rekrutuje. Tato okolnost mění často na první pohled obraz, který poskytují mnohé statistiky – třeba v Rýnské provincii. Kromě toho jsou tato čísla přirozeně důležitá jen při dalekosáhlé specializaci a výčtu jednotlivých povolání. Jinak budou velcí podnikatelé spolu se samostatně pracujícími „mistry“ zařazováni za určitých okolností do kategorie „vedoucí podniků“. *Dnešní „rozvinutý kapitalismus“*, zejména s ohledem na širokou spodní vrstvu svého nevyučeného dělnictva, je ale především zcela nezávislý na oněch vlivech, jež v minulosti konfese *mohly* mít. K tomu se vrátíme později.

³ Srv. např. B. Schell, *Der Katholizismus als Prinzip des Fortschrittes*, Würzburg 1897, str. 31. – v. Hertling, *Das Prinzip des Katholizismus und die Wissenschaft*, Freiburg 1899, str. 58.

⁴ Jeden z mých žáků například prošel nejzevrubnější statistický materiál, jenž o těchto věcech máme k dispozici: *Bádenskou* statistiku konfesí. Srv. M. Offenbacher, *Konfession und soziale Schichtung. Eine Studie über wirtschaftliche Lage der Katholiken und Protestanten in Baden*, Tübingen u. Leipzig 1901 (sv. IV, sešit 5 národohospodářských pojednání bádenských vysokých škol). Fakta a čísla, která dále používám pro ilustraci, pocházejí všechna z této práce.

⁵ Tak například v Bádensku v roce 1895 na 1000 evangelíků připadalo 954 060

velkých moderních průmyslových a obchodních podniků⁶ je nutno zčásti převést na historické důvody,⁷ které leží daleko v minulosti a u nichž se konfesní příslušnost nezdá být *příčinou* ekonomických jevů, nýbrž do určité míry jejich *následkem*. Účast na oněch ekonomických funkcích předpokládá dílem vlastnictví kapitálu, dílem nákladné vzdělání, dílem – a to většinou – obojí, a je dnes vázána na vlastnictví zděděného bohatství nebo alespoň na určitý blahobyt. Avšak právě největší počet nejbohatších, přírodou nebo dopravní situací zvýhodněných a hospodářsky rozvinutých oblastí říše, zvláště pak ale převážná většina bohatých *měst* se v 16. století přiklonila k protestantismu a následné působení tohoto příklonu jde protestantům k dobru v ekonomickém boji o bytí ještě dnes. Ale hned nato vzniká historická otázka: Jaký důvod měla tato zvlášť silná predispozice ekonomicky rozvinutých oblastí pro církevní revoluci? A odpověď není rozhodně tak jednoduchá, jak bychom se zprvu domnívali. Zbavení se ekonomického tradicionalismu se jistě jeví jako moment, který musel bezpochyby zcela podstatně podporovat sklon k pochybnostem také ohledně náboženské tradice a k odporu proti tradičním autoritám vůbec. Ale přitom je třeba brát ohled na to, na co se dnes často zapomíná: že přece reformace neznamenal ani tak *odstranění* církevního panství nad životem, jako spíše nahrazení jeho dosavadní formy *jinou*. A to nahrazení krajně pohodlného, tehdy prakticky málo citelného, namnoze již jen formálního panství, a to reglementací veškerého způsobu života, která byla neobyčejně zatěžující, mýlně vážná a v myslitelně největší míře pronikající všechny sféry soukromého i veřejného života. Panství katolické církve – „kacíře trestající, avšak k hříšníkům mírné“, jak se projevovalo dříve právě tak jako nyní – snášejí dnes také národy naprosto moderní hospodářské fyziognomie a stejně je snášely nejbohatší, ekonomicky nejrozvinutější oblasti, jež na přelomu 15. století svět znal. Panství kalvinismu, tak jak působilo v 16. století v Ženevě a Skotsku, na přelomu 16.

marek daní z *kapitálové renty*, na 1000 katolíků to bylo 589 000 marek. Daleko v čele ovšem kráčeji židé s více než 4 miliony na 1000. (Čísla podle Offenbachera, cit. d., str. 21.)

⁶ K tomu nutno srovnat veškeré vývody Offenbacherovy práce.

⁷ Také k tomu viz podrobnější výklady týkající se Bádenska v prvních dvou kapitolách Offenbacherovy práce.

a 17. století ve velkých částech Holandska, v 17. století v Nové Anglii a dočasně i v Anglii samé, by pro nás bylo nejnepřijatelnější formou církevní kontroly jednotlivce, která by vůbec mohla existovat. Tak také bylo pocítováno v širokých vrstvách starého patriciátu tehdejší doby, v Ženevě stejně jako v Holandsku nebo v Anglii. Nikoli příliš mnoho, nýbrž příliš málo církevně-náboženské vlády nad životem bylo přece tím, co považovali za nutné kárat právě ti reformátoři, kteří vyvstali v ekonomicky nejrozvinutějších zemích. Jak tedy došlo k tomu, že právě tyto ekonomicky prosperující země a – jak ještě uvidíme – v nich právě tehdy ekonomicky prosperující „měšťanské“ střední třídy, nad sebou nejen ono jim až dosud neznámé puritánské tyranství strpěly, nýbrž v jeho obhajobě daly vzniknout hrdinství, jaké právě *měšťanské* třídy jako *takové* předtím znaly zřídka a potom nikdy: „the last of our heroismus“, ⁸ jak to nikoli bez důvodů říká Carlyle?

Avšak dále a hlavně: může-li se dnes, jak se říká, silnější podíl protestantů na vlastnictví kapitálu a na vedoucích pozicích v moderním hospodářství jednoduše chápat jako následek jejich historicky nabytých, v průměru lepších majetkových dispozic, ukazují se na druhé straně jevy, jejichž kauzální poměr nepochybně takovýto *není*. Sem patří, abychom uvedli jen některé, především zcela obecný, v Bádensku jako v Bavorsku a např. v Maďarsku prokazatelný rozdíl v *druhu* vyššího vzdělání, které obvykle poskytují katoličtí rodiče svým dětem na rozdíl od protestantských rodičů. Že procento katolíků mezi žáky a abiturienty „vyšších“ učebních zařízení v celku zřetelně zaostává⁹ za jejich celkovým podílem na počtu obyvatelstva, to

⁸ „Poslední z našich heroismů“ – pozn. překl.

⁹ Z celkového obyvatelstva Bádenska bylo r. 1895 37,0 % protestantů, 61,3 % katolíků, 1,5 % židů. Avšak konfesionalita žactva na školách, které navazují na obecné a nejsou povinné se 1885/1891 utvářela následovně (podle Offenbachera, cit. d., str. 16):

	protestanti	katolíci	židé
gymnasia	43 %	46 %	9,5 %
reálná gymnasia	69 %	31 %	9 %
vyšší reálné školy	52 %	41 %	7 %
reálné školy	49 %	40 %	11 %
vyšší měšťanské školy	51 %	37 %	12 %
průměr	48 %	42 %	10 %

Přesně stejné jevy v Prusku, Bavorsku, Württembersku, Říšských zemích,

ovšem lze značným dílem připsat zmíněným zděděným majetkovým rozdílům. Že však ale také *mezi* katolickými abiturienty nápadně *silně* zaostává oproti protestantům podíl těch, kteří vycházejí z moderních ústavů zvláště zařízeníých na přípravu k technickým studiím a výrobně-obchodním povoláním, a vůbec k buržoazním zaměstnáním¹⁰ – z reálných gymnázií, reálných škol, vyšších měšťanských škol atd., zatímco je jimi upřednostňováno ono vzdělání, které poskytují humanistická gymnasia – je jev, který tím není vysvětlen, který spíše naopak sám musí být brán v potaz při vysvětlování nepatrného podílu katolíků na kapitalistickém zisku. Ještě nápadnější je ale pozorování, které pomáhá pochopit nepatrný podíl katolíků ve vyučeném *dělnictvu* moderního velkopřemyslu. Známý jev, že továrna bere své vyučené pracovní síly ve velké míře z řemeslného do-rostu, kterému tedy přenechává výuku svých pracovních sil a po jejím ukončení mu je odebrává, se ukazuje podstatně silněji u protestantských než u katolických tovaryšů. Jinými slovy, mezi tovaryši vykazují katolíci silnější sklon setrvávat u řemesla, častěji se tedy stávají řemeslníky *mistry*, kdežto protestanti v relativně velké míře odcházejí do továren, aby zde dosahovali nejvyšších příček vyučeného dělnictva a továrního úřednictva.¹¹ V těchto případech je kauzální poměr nepochybně takový, že *výchovou vstřípená duchovní specifická*, a to zde onen směr vzdělání podmíněný prostřednictvím náboženské atmosféry vlasti a rodičovského domu, určovala volbu povolání i další pracovní osudy.

Menší podíl katolíků na moderních průmyslových zaměstnáních v Německu je ale nyní o to nápadnější, že odporuje dříve¹² a také současné zkušenosti, že národnostní nebo náboženské menšiny, které jsou jakožto „ovládané“ postaveny proti jiné, „vládnoucí“ skupině,

Maďarsku (viz čísla u Offenbachera, cit. d., str. 18 n.).

¹⁰ Viz čísla v předchozí poznámce, podle kterých je o třetinu zaostávající trvalá četnost katolíků na středních školách mezi počty katolického obyvatelstva překračována o několik procent *jen* na gymnasiích (v podstatě z důvodů přípravy na theologické studium). Jako charakteristické vyzvedneme s ohledem na pozdější výklady ještě, že v Maďarsku *reformovaní* vykazují v ještě silnější míře projevy četnosti protestantských středoškolařů (M. Offenbacher, cit. d., pozn. na str. 19.).

¹¹ Viz doklady u Offenbachera, cit. d., str. 54 a tabulky na konci práce.

¹² Zvláště dobře je to patrné na později vícekrát citovaných místech ve spisech sira W. Pettyho.

bývají z politicky vlivných pozic *na základě* svého dobrovolného nebo nedobrovolného rozhodnutí vehnány na dráhu zisku, že jejich nejnadanější příslušníci, kteří nemohou nalézt žádné uplatnění ve státní službě, se svoji ctižádost snaží uspokojovat právě zde. Tak tomu bylo nepopíratelně v případě nepochybného ekonomického vzestupu Poláků v Rusku a ve východním Prusku – v protikladu k jimi ovládané Haliči –, tak tomu bylo dříve s hugenoty ve Francii za Ludvíka XIV, s nonkonformisty a kvakery v Anglii a – last not least – se Židy po celá dvě tisíciletí. Avšak u katolíků v Německu nevidíme nic z tohoto působení, nebo přinejmenším nic nápadného, a ani v minulosti, ani v Holandsku, ani v Anglii, v dobách, kdy byli pronásledováni nebo jen tolerováni, nemohou v protikladu k protestantům vykázat žádný nějak význačný *ekonomický* rozvoj. Spíše nadále trvá fakt, že protestanti (a mezi nimi zvláště určité skupiny, o nichž pojednáme později), a to *jako* vládnoucí, *tak* jako ovládaná vrstva, *jak* jako minorita, *tak* jako majorita vykazují specifický sklon k ekonomickému racionalismu, který nebylo a není možné pozorovat stejným způsobem u katolíků *ani* ve stejné, *ani* v odlišné situaci.¹³ Důvod odlišného chování musíme tedy co do jeho hlavní příčiny hledat v přetrvávající vnitřní specifičnosti a *nikoli* jen v příslušné vnější historickopolitické konfesní situaci.¹⁴

¹³ Neboť Pettym provedená exemplifikace na *Irsko* má velmi jednoduchý důvod, že tam protestantská vrstva sídlila jen jako absentistické zemské panstvo. Kdyby tvrdila něco víc, tak by to bylo (jak známo) zavádějící, jak dokládá postavení vrstvy „skoto-irské“. Typický vztah mezi kapitalismem a protestantismem existoval v Irsku právě tak jako jinde. (O „skoto-irství“ v Irsku viz C. A. Hanna, *The Scotch-Irish*, 2 díly, New York, vyd. Putnam.)

¹⁴ To ovšem nevylučuje, že také historicko-politická situace konfesí měla nanejvýš důležité konsekvence, a s tím není výslovně v rozporu, že, jak bude později ukázáno, pro vývoj celé atmosféry života mnohých protestantských sekt, a to i pro jejich účast v hospodářském životě, mělo rozhodující zpětný význam, že reprezentovaly malé, a proto homogenní minority, jak tomu bylo např. vlastně všude u *přísných* kalvinistů mimo Ženevu a Novou Anglii, dokonce i tam, kde politicky vládli. – Že *emigranti* všech konfesí země: indií, arabští, čínští, syrští, fénícií, řečtí, lombardští atd. přesídlovali z vysoce rozvinutých zemí jako nositelé *obchodnického školení* do jiných zemí, to bylo zcela universálním jevem a nemá nic společného s našim problémem. (L. Brentano v často citované stati *Počátky moderního kapitalismu* poukazuje na svoji vlastní rodinu. Avšak *bankéři* cizí proveniencie jako vzoroví nositelé obchodnických zkušeností a vztahů existovali ve *všech* dobách ve *všech* zemích. Nejsou žádným specifikem *moderního*

Šlo by tedy o to, aby se vůbec jednou prozkoumalo, které prvky oné konfesní specifičnosti to jsou anebo byly, jež působily a částečně ještě působí tímto výše naznačeným směrem. Při povrchním pozorování a na základě jistých moderních výrazů by člověk mohl být v pokušení formulovat tento protiklad tak, že větší „odecizenost světu“ v katolicismu, ony asketické rysy, které prokazují jeho nejvyšší ideály, musí vychovávat jeho vyznavače k větší indiferentnosti vůči statkům tohoto světa. Toto odůvodnění také vskutku odpovídá dnes obvyklému populárnímu schématu posuzování obou konfesí. Z protestantské strany se toto pojetí využívá ke kritice oněch (skutečných nebo údajných) asketických ideálů katolického životního způsobu, z katolické strany se odpovídá námitkou „materialismu“, jehož následkem je údajně v protestantismu sekularizace všech obsahů života. I jeden moderní autor se domníval, že tento protiklad, který vystupuje navenek v chování obou konfesí vůči zisku, má formulovat takto: „Katolík ... je klidnější; vybaven menším pudem po zisku, sází více na co možná zajištěný průběh života, i když s menšími příjmy, než na ohrožený, rozčilující, ale eventuálně slávu a bohatství přinášející život. Lidová moudrost to formuluje žertovně: buď dobře jíst, nebo dobře spát. V daném případě protestant rád dobře jí, kdežto katolík chce klidně spát.“¹⁵ Vskutku lze tímto „chtít dobře jíst“ sice neúplně, ale přesto částečně správně charakterizovat motivaci části církevně indiferentních protestantů v *Německu v přítomnosti*. Ale nejenom, že v minulosti byla situace jiná: jak známo, pro anglické, holandské a americké puritány byl charakteristický právě opak „světské radosti“, a to je, jak ještě uvidíme, pro nás právě jeden z jejich rozhodujících charakterových rysů. Ale např. francouzský protestantismus si velmi dlouho a v jisté míře až dodnes uchoval ten charakter, který se v kalvínské církvi vůbec a v církvích „pod křížem“ v době náboženských bojů vytvářel všude. Byl tedy jak známo přesto – nebo, a tak se budeme musit nadále ptát, snad právě proto – jedním z nejdůležitějších nositelů průmyslového a kapitalistického rozvoje Francie a v malém měřítku, v němž to připouštělo pronásle-

kapitalismu a – viz později – protestanti na ně pohlíželi s etickou nedůvěrou. Jinak tomu bylo s locarnskou protestantskou rodinou Muralů, která přišla do Žurichu a velice brzy patřila k nositelům specificky *moderního* kapitalistického (*industriálního*) rozvoje.

¹⁵ M. Offenbacher, cit. d., str. 68.

dování, takovým zůstal. Jestliže chce někdo tuto vážnost a tuto silnou nadvládu náboženských zájmů ve způsobu života nazývat „odcizeností světa“, pak francouzští *kalvinisté* byli a jsou světu odcizeni právě tak jako např. severoněmečtí *katolici*, jimž je jejich katolicismus záležitostí srdce v takové míře, jako žádnému jinému národu na světě. A *obojí* se pak odlišují stejným způsobem od převládající náboženské strany: od oněch francouzských katolíků, kteří jsou ve své spodní vrstvě krajně požívační, v horní vrstvě náboženství přímo nepřátelští, i od oněch dnes ve světském puzení za ziskem se ztrácejících a ve svých horních vrstvách nábožensky indiferentních německých protestantů.¹⁶ Sotva co než tato paralela ukazuje zřetelněji, že si zde nelze nic počít s tak vágními představami, jako je ona (údajná) „odcizenost světa“ v katolicismu či ona (údajná) „světská radost“ v protestantismu, ani s čímkoli podobným, poněvadž jsou v této obecnosti dílem ještě dnes, dílem přinejmenším pro minulost zcela nevhodné. Jestliže by ale s nimi někdo chtěl operovat, pak by kromě už učiněných poznámek musel objasnit ještě mnohá jiná pozorování, která se bez dalšího vnucují a která vedou takřka k myšlence, zda nelze celý protiklad mezi cizostí světa, askézí a církevní zbožností na jedné straně, a účastí na kapitalistickém zisku na druhé straně převrátit v jejich vnitřní *spřízněnost*.

Skutečně je opravdu nápadné – máme-li začít několika zcela vnějšími momenty –, jak velký byl počet stoupenců právě nejnějnějších forem křesťanské zbožnosti, kteří pocházeli z obchodnických kruhů. Zvláště pietismus vděčí za nápadně vysoký počet svých nejvážnějších vyznavačů tomuto původu. Zde by se mohlo myslet na druh kontrastního působení „mamonismu“ u niterných a obchodnickému povolání nepřizpůsobivých povah, a průběh „obrácení“ – jak u Františka z Assisi, tak u mnoha těchto pietistů – se jistě velmi často takto subjektivně jevil tomu, kdo byl obrácen. A jako reakce na asketickou výchovu v mládí by se pak mohl podobně vysvětlovat nápadně častý jev – až po Cecila Rhodese –, že z farních domů vycházejí kapitalističtí podnikatelé velkého stylu. Avšak tento způsob výkladu selhává

¹⁶ Neobyčejně jemné poznámky o charakteristických zvlátnostech konfesí v Německu a ve Francii a o křížení jejich protikladů s ostatními kulturními elementy v alsaském národnostním boji se nacházejí ve vynikajícím spise W. Witticha, *Deutsche und französische Kultur im Elsaß*, v *Illustrierte Elsaß. Rundschau*, 1900, vyšlo rovněž jako zvláštní otisk.

tam, kde se virtuózní kapitalistický obchodní smysl v téže osobě *spojuje* se zbožností, která proniká a řídí celý život, a tyto případy nejsou osamocené, nýbrž jsou význačným znakem celých skupin historicky nejdůležitějších protestantských církví a sekt. Zvláště kalvinismus, *kdekoli se objevil*,¹⁷ vykazuje takovouto kombinaci. Jakkoli málo byl kalvinismus v době šíření reformace v nějaké zemi (jakož vůbec nějaké protestantské konfese) vázán na nějakou určitou jednotlivou třídu, je přesto charakteristické a v jistém smyslu „typické“, že např. ve francouzských hugenotských církvích byli mezi proselyty brzy početně zvláště silně zastoupeni mniši a průmyslníci (obchodníci a řemeslníci) a že zastoupeni zůstali i v časech pronásledování.¹⁸ Už Španěl věděli, že „kacířství“ (tj. kalvinismus Holanďanů) „podporuje obchodního ducha“, a to zcela odpovídá názorům, které sir W. Petty předložil ve svém výkladu o důvodech kapitalistického rozmachu Holandska. E. Gothein¹⁹ právem označuje kalvinistickou diasporu jako „pašeníště kapitalistického hospodářství“.²⁰

¹⁷ To pak přirozeně znamená: jestliže v příslušné oblasti *vůbec* existovala možnost kapitalistického vývoje.

¹⁸ Viz o tom např.: Dupin se St. André, *L'ancienne église réformée de Tours. Les membres de l'église* (Bull. de la soc. de l'hist. du Protest. 4. s. t. 10). Také zde by se mohlo zase – a zejména katolickým posuzovatelům je tato myšlenka blízká – poukazovat na touhu po *emancipaci* z klášterní nebo vůbec církevní kontroly jako na vůdčí motiv. Ale proti tomu stojí nejen úsudek dobových odpůrců (včetně Rabelaise), nýbrž také např. pochybnosti na základě svědomí na prvních hugenotských národních synodech ohledně toho (např. 1. Synode, C. partic., qu. 10 u Aymona, Synod. Nat. str. 10), zda se *bankéř* může stát starším církve a – vzdor Kalvinovu nedvojznačnému stanovisku – na národních synodech stále se navracující zkoumání týkající se svolení přijímat úroky, podněcované dotazy pochybovačných členů společenství s ohledem na silný podíl v něm zainteresovaných kruhů, *současně* ale přece také přání výkonu „usuraria pravitas“ bez kontroly zpovědi ukazují, že něco takového *nemohlo* být rozhodující. (To samé – viz dále – v Holandsku. Kanonický *zákaz úroků*, abychom to řekli výslovně, v těchto zkoumáních nehraje vůbec žádnou roli.)

¹⁹ E. Gothein, *Wirtschaftsgeschichte des Schwarzwaldes und der angrenzenden Landschaften*, 1892, I, 67.

²⁰ Na to navazují krátké poznámky Sombartovy, *Der moderne Kapitalismus*, I. vyd., str. 380. Později Sombart bohužel, v podle mého názoru nejslabších partiích svého velkého díla (*Der Bourgeois*, München 1913), obhajoval – a to pod vlivem spisu F. Kellera (*Unternehmung und Mehrwert, Schriften der Görres-Gesellschaft*, sešit 12), zůstávajícího rovněž, vzdor mnoha dobrým (avšak v tomto

Převahu francouzské a holandské ekonomické kultury, která převážně pocházela z této diaspory, by dokonce bylo možné nahlížet jako rozhodující moment nebo také jako mocný vliv exilu a vymaňování z tradičních životních poměrů.²¹ Jak je známo z Colbertových bojů, právě tak tomu bylo v 17. století dokonce ve Francii samotné. I Rakousko – nemluvě o jiných zemích – své protestantské továrníky příležitostně importovalo. Jak se zdá, ne všechny protestantské denominace působily tímto směrem stejně silně. Podle všeho tomu tak bylo s kalvinismem také v Německu; ve srovnání s jinými vyznáními se zdá, že „reformovaná“ konfese²² byla ve Wuppertalu právě tak jako i jinde příznivější rozvoji kapitalistického ducha. Příznivější než např. lutherství, jak nás poučuje právě ve Wuppertalu srovnání jak ve velkém, tak v malém.²³ Pro Skotsko tento vztah zdůrazňovali

ohledu nikoli novým) poznámkám *pod* úrovní jiných moderních apologetických katolických prací – jednu zcela pochybnou „tezi“, k níž se ještě příležitostně vrátíme.

²¹ Neboť to, že pouhý fakt změny vlasti patří v případě práce k jednomu z nejmocnějších prostředků její intenzifikace, je mimo pochybnost (srv. také pozn. 14). – Totéž polské děvče, které není možné doma vytrhnout z tradiční lenosti žádnými příznivými šancemi výdělků, zdánlivě zcela změní celou svoji přirozenost a je schopné neobyčejného využití, když pracuje v cizině jako „saská přichozí“. U sezónních italských dělníků se setkáváme se zcela stejným jevem. Že zde není nijak rozhodující pouze výchovný vliv vstupu do vyššího kulturního prostředí, jakkoli to ovšem hraje také svoji úlohu, se ukazuje v tom, že k tomuto jevu dochází také v zemědělství, kde se jedná o naprosto stejný *druh* činnosti jako doma, a kde ubytování v ubytovnách pro sezónní dělníky atd. dokonce dočasně znamená pokles na životní úroveň, která by doma nebyla nikdy snášena. Pouhý fakt práce ve zcela jiném prostředí, než je to navyklé, zde prolamuje tradicionalismus a je „výchovný“. Sotva je třeba naznačovat, jak mnoho z amerického ekonomického rozvoje spočívá na takovémto působení. Ve starověku měl zcela podobný význam babylónský exil pro Židy, dokonce bychom chtěli říci – s rukama hmatajícíma v nápisích – že se to týká také Partů. Ale u protestantů, jak ukazuje nepominutelný rozdíl ekonomických zvláštností puritánských kolonií v Nové Anglii oproti katolickému Marylandu, episkopálnímu Jihu a interkonfesionálnímu Rhode Islandu, se vliv jejich náboženských zvláštností ukazuje zcela zřejmě jako *samostatný* faktor, podobně jako v Indii třeba u Jainů.

²² Ta je, jak známo, ve většině svých forem více či méně *temperovaným* kalvinismem nebo zwinglianismem.

²³ V téměř čistě luteránském Hamburku *jediný* až do 17. století sahající majetek patřil známé *reformované* rodině (přátelské upozornění prof. A. Wahla).

Buckle a z anglických básníků jmenovitě Keats.²⁴ Ještě nápadnější je, což je právě tak třeba pouze připomenout, souvislost náboženské reglementace života s nejintenzivnějším rozvojem obchodního smyslu u celé řady právě oněch sekt, jejichž „odcizenost životu“ je stejně příslovečná jako jejich bohatství: obzvláště u *kvakerů* a *menonitů*. Role, již ti první hráli v Anglii a Severní Americe, připadla druhým v Holandsku a Německu. Že Friedrich Vilém I. ve Východním Prusku menonity dokonce obhajoval jako nepostradatelné nositele průmyslu, a to vzdor jejich absolutnímu odmítání vojenské služby, je sice jen jedním, ale ovšem z početných zvláštností tohoto krále jistě známým faktem, který to ilustruje. A že konečně pro *pietisty* platila kombinace intenzivní zbožnosti se stejně silně rozvinutým smyslem pro obchod²⁵ a úspěch, to je dostatečně známo – stačí připomenout jen rýnské poměry a Calw; není proto třeba v těchto jen provizorních výkladech kupit další příklady. Neboť už těchto několik příkladů ukazuje jedno: „duch práce“, „pokroku“ nebo jak jinak se bude označovat, jehož probuzení máme sklon protestantismu připisovat, se nesmí chápat, jak tomu dneska bývá, jako „světská radost“, nebo v nějakém jiném „osvícenském“ smyslu. Starý protestantismus Lutheřův, Kalvínův, Knoxův, Voetův by si s tím, čemu se dnes říká pokrok, počal opravdu velmi málo. Byl přímo nepřátelský k celým stránkám moderního života, které dnes nechce postrádat ani ten jeho nejextrémnější vyznavač. Máme-li tedy vůbec nalézt nějakou vnitřní příbuznost určitých výrazů staroprotestantského ducha a moderní kapitalistické kultury, *musíme* se chtít nechtět pokusit nehlédat ji v jeho (údajně) více či méně materialistické nebo anti-asketické „světské radosti“, ale spíše v jeho čistě *náboženských* rysech. Monte-

²⁴ „Nové“ tedy není, že se zde zdůrazňuje tato souvislost, o níž pojednávali už Lavaleye, Matthew Arnold a jiní, nýbrž naopak její zcela neodůvodněné zpochybňování. Je třeba ji *vysvětlit*.

²⁵ To ovšem nevylučuje, že oficiální pietismus, stejně jako i jiné náboženské směry, se později z patriarchálních nálad bránil určitému „pokroku“ kapitalistické organizace práce – např. přechodu od domácí výroby k továrnímu systému. Jak ještě často uvidíme, je třeba přísně rozlišovat mezi tím, oč nějaké náboženské směřování *usilovalo* jako o ideál, a tím, *jaký byl* jeho faktický vliv na způsob života stoupenců. (Mnou propočítané příklady specifického osvojování práce pietistickými pracovními silami z jedné westfálské továrny se nacházejí ve stati *Zur Psychophysik der gewerblichen Arbeit*, v *Archiv für Soziologie*, XX–VIII, např. str. 263)

squieu o Angličanech říká (*Esprit des lois*, kniha XX, kap. 7), že to „ze všech národů světa dovedli nejdále ve třech důležitých věcech: ve zbožnosti, v obchodu a ve svobodě“. Měla by se snad jejich převa- ha ve sféře zisku – a, což patří do jiné souvislosti, jejich sklon ke svobodným politickým institucím – dávat do souvislosti s oním rekordem zbožnosti, jež jim Montesquieu přiznává?

Jestliže otázku postavíme takto, okamžitě před námi vyvstane množství nejasně pocítovaných možných vztahů. Právě nyní bude muset být úkolem *formulovat* právě to, co nám zde nejasně tane na mysli, tak zřetelně, nakolik je to vůbec možné v případě nevyčerpatelné rozmanitosti, jež se skrývá v každém historickém jevu. Aby to ale bylo možné, musíme nutně opustit oblast vágních obecných před- stav, s níž jsme až dosud operovali, a pokusit se proniknout do oněch rozdílu velkých náboženských myšlenkových světů, které jsou nám historicky dány v různých podobách křesťanského náboženství.

Je ale žádoucí, abychom ještě předtím učinili několik poznámek: především o zvláštnostech objektu, o jehož historický výklad se jedná; dále o smyslu, v němž je v rámci našeho zkoumání takového vysvětlení vůbec možné.

2. „Duch“ kapitalismu

V nadpisu této studie je použit poněkud složitě znějící pojem „*duch* kapitalismu“. Co pod ním máme rozumět? Při pokusu podat „de- finici“ něčeho takového se okamžitě ukazují určité potíže, které spočívají v povaze účelu poznání.

Jestliže vůbec existuje nějaký vykazatelný objekt poznání, pro který by onen obrat měl smysl, tak to může být pouze „historické individuum“, tzn. komplex souvislostí v určité dějinné skutečnosti, ze které pojmově vytváříme celek s ohledem na jeho *kulturní vý- znam*.

Ale takovýto historický pojem nemůže být definován (tzn. „vy- mezen“) podle schématu „genus proximum, differentia specifica“, nýbrž musí být postupně *komponován* z podstatných složek své jedinečné dějinné skutečnosti, a to proto, že se obsahově týká určité- ho jevu, který je pro nás významný jen ve své individuální *zvláštnos- ti*. Definitivní pojmové uchopení proto nemůže stát na začátku, nýbrž až na konci zkoumání: jinými slovy, teprve v průběhu výkladu a jako

jeho podstatný výsledek se ukáže, jak lze co nejlépe – a to znamená z hledisek, která jsou tu pro nás zajímavá, co nejadekvátnejší – formu- lovat to, co zde chápeme jako „ducha“ kapitalismu. Tato hlediska (o nichž zde budeme ještě hovořit), v jejichž perspektivě mohou být analyzovány ony historické jevy, které zde zkoumáme, nejsou opět těmi jediné možnými. Jiná hlediska by zde, podobně jako při každém historickém jevu, zprostředkovala jiné rysy jako „podstatné“: z toho bez dalšího plyne, že „duchem“ kapitalismu se vůbec ne nutně může a musí rozumět *jen* to, co se *nám* na něm v našem pojetí ukazuje jako podstatné. To je dáno bytostně povahou „historické pojmotvorby“, která pro své metodické účely nevměštnává skutečnost do abstrakt- ních rodových pojmů, nýbrž usiluje o to, aby ji vělenila do konkré- tních genetických souvislostí a dala jí nevyhnutelně specificky *indivi- duální* zabarvení.

Má-li přesto úspěšně proběhnout zjištění objektu, o jehož analýzu a historické vysvětlení jde, nemůže to být cestou pojmové definice, nýbrž zpočátku jen provizorním *znázorněním* toho, co se zde „du- chem“ kapitalismu míní. Takovéto znázornění je totiž pro účely dorozumění o předmětu zkoumání vskutku nepostradatelné – a za tímto účelem se budeme přidržovat jednoho dokumentu onoho „ducha“, který to, o co zde jde především, obsahuje v téměř klasické čistotě a přesto má současně tu výhodu, že je oproštěn od *každého* přímého vztahu k náboženství a je tedy – pro naše téma – „bezpřed- pokladový“:

Mysli na to, že čas jsou peníze; kdo by denně svou prací mohl vydělat deset šilinků a jde se na půl dne procházet nebo čas prole- noší ve svém pokoji, ten, když na svoji zábavu vydal byt' jen šest pencí, nesmí počítat jen je, neboť vedle toho ještě vydal nebo spíše vyhodil pět šilinků.

Mysli na to, že kredit jsou peníze. Jestliže někdo u mě pone- chá své peníze, když jsou splatné, tak mi daroval své zájmy, nebo to, co jsem s nimi mohl během této doby začít. Neboť představuje velkou sumu, když má člověk dobrý a velký kredit a dovede ho dobře používat.

Mysli na to, že peníze mají plodnou a úrodnou povahu. Pení- ze mohou produkovat peníze a jejich oddenky mohou nést ještě více a tak neustále. Pět šilinků dobře vydaných představuje šilin- ků šest, a dále sedm šilinků a tři pence a tak dál až do sta liber šterlinků. Čím více peněz je, tím více při obratu produkuje, takže

užitek roste rychleji a ještě rychleji. Kdo zabije bachyni, zničí tím celé její potomstvo až do tisícího kolena. Kdo promrhá pětišilink, zabijí(!) všechno, co jím mohl vyprodukovat, celé roty liber šterlinků.

Mysli na to, že – jak říká přísloví – dobrý počtář je pánem všech peněženek. Kdo je známý tím, že platí přesně ve slíbenou dobu, ten si může kdykoli vypůjčit peníze, které zrovna jeho přátelé nepotřebují.

To je občas nanejvyš užitečné. Vedle pile a uměřenosti nic tolik nepřispívá, má-li to mladý muž ve světě někam dotáhnout, jako přesnost a spravedlnost ve všech jeho obchodech. Proto si nikdy nenechávej vypůjčené peníze ani o hodinu dle, než jsi slíbil, aby ti hněv, který to způsobí, neuzavřel peněženku tvého přítele.

Muž, který dbá na svou důvěryhodnost, si musí všimnout i nejbezvýznamnějších událostí. Úder tvého kladiva, jež tvůj věřitel slyší v pět ráno nebo v osm večer, ho uspokojí na šest měsíců; když tě však uvidí za kulečnickým stolem, nebo zaslechne tvůj hlas v hostinci v době, kdy bys měl pracovat, tak se ti hned příštího rána připomene o splátku a bude žádat peníze dřív, než je budeš mít k dispozici.

Kromě toho zvětšuje tvůj kredit, když pamatuješ na svoje dluhy, když se projevuješ jako starostlivý a čestný muž.

Chraň se, abys všechno, co máš, pokládal za své vlastnictví a podle toho také žil. Tomuto klamu podléhají mnozí lidé, kteří úvěr mají. Abys tomu zabránil, veď si přesné účty o svých výdajích i příjmech. Dej si tu námahu, abys dbal na jednotlivosti, neboť to má ten dobrý výsledek: odhalíš, v jak velké sumy narůstají malé výdaje a postřehneš, co se uspořít mohlo a co se v budoucnosti uspořít bude moci...

Ze šesti liber ročně můžeš mít užitek sta liber za předpokladu, že jsi mužem známým svou rozumností a počestností. Kdo denně bez užítu vydává groš, vydává bez užítu šest liber ročně, a to je cena užítu ze sta liber. Kdo denně část svého času promrhá za groš (byť by to bylo jen pár minut), ten počítáme-li den za dnem, ztrácí výsadu zužitkovat sto liber ročně. Kdo zbytečně promrhá čas v hodnotě pěti šilinků, ztrácí pět šilinků a právě tak by mohl pět šilinků vhodit do moře. Kdo ztratí pět šilinků, ten ztrácí nejen tuto sumu, ale i všecko, co by mohl vydělat, kdyby je použil ve své

živnosti – což však, když mladý muž dosáhne vyššího věku, naroste ve značnou sumu.

Byl to Benjamin Franklin,²⁶ kdo nám káže v těchto větách – v těch větách, jimž se posmívá Ferdinand Kürnberger ve svých duchaplných a jedovatých „amerických kulturních obrázcích“²⁷ jako údajnému vyznání víry yankeeovství. Že je to „duch kapitalismu“, který z nich charakteristickým způsobem hovoří, o tom nebude nikdo pochybovat, stejně jako nebude nikdo tvrdit, že právě v tom je obsaženo vše, co je možné tímto „duchem“ rozumět. Prodlíme ještě chvíli na tomto místě, jehož životní moudrost Kürnbergerův „Amerikamüder“ (unavený Amerikou) shrnuje takto: „Z dobytka se získává lůž, z člověka peníze,“ pak nás jako zvláštnost této „filosofie lakomství“ napadne ideál čestného muže *hodného kreditu*, a především myšlenka, že jednotlivec je *povinen* zajímat se o zvětšování svého kapitálu jako o sebeúčel. K podstatě věci především patří, že se zde opravdu nekáže žádná jednoduchá technika života, nýbrž specifická „etika“, jejíž porušování se pojednává nejen jako pošetilost, nýbrž jako druh zapomínání na povinnost. Není to *pouze* „obchodnická moudrost“, o čem jsme tu poučováni, čehož je i jinak a jinde dostatek: co se tu projevuje, je *étos*, a právě v této své kvalitě nás zajímá.

Jestliže Jakub Fugger jako malomyslnost odmítl radu jistého kolegy obchodníka, který odešel na odpočinek a nyní ho přemlouvá, aby učinil totéž, protože si už nashromáždil dost a měl by také nechat shromážďovat ostatní, a jestliže mu odpovídá, že „on (Fugger) má

²⁶ Jedná se o závěrečnou pasáž z *Necessary hints to those that would be rich* z roku 1736, ostatní pochází z *Advise to a young tradesman* (1748), vyd. Sparks, v *Works*, II, str. 87.

²⁷ F. Kürnberger, *Der Amerikamüder*, Frankfurt 1855; jak známo jedná se o parafrázi amerických dojmů *Lenauových*. Jako umělecké dílo je dnes kniha obtížně stravitelná, ale jako dokument (dnes už dávno vybledlých) protikladů německého a amerického citění – lze říci: onoho vnitřního života, který od dob německé mystiky středověku zůstal vzdor všemu společný německým katolíkům i protestantům, zaměřený proti puritánsko-kapitalistické produktivitě – není až dosud překonaná. Kürnbergerův poněkud volný překlad Franklinových citátů je tu opraven podle originálu.

spíše jiný úmysl, že by chtěl shromážďovat jak jen může“,²⁸ potom se tento „duch“ zjevně liší od Franklinova: Co se zde projevuje jako výplod obchodnické odvahy a osobního, mravně indiferentního tihnutí,²⁹ to tam nabývá charakteru eticky zabarvené maximy životního způsobu. V tomto specifickém smyslu se zde používá pojem „duch kapitalismu“. ³⁰ Ovšemže moderního kapitalismu. Že se zde totiž hovoří jen o tomto západoevropsko-americkém kapitalismu, to se rozumí s ohledem na tázání samo sebou, „Kapitalismus“ existoval v Číně, Indii, Babylónu, v antice i středověku. Avšak, jak uvidíme, chyběl mu právě onen zvláštní *étos*.

Všechna Franklinova morální napomenutí jsou ovšem užita utilitaristicky: počestnost je *užitečná*, protože přináší *úvěr*, právě tak *přesnost*, *usilovnost*, *uměřenost*, a *proto jsou ctnostmi* – z čehož by mimo jiné plynulo, že tam, kde například *zdání* počestnosti činí stejnou službu, také toto *zdání* postačuje, a zbytečný nadbytek *těto ctnosti* by se pak ve Franklinových očích musel *zdát zavrženíhodný* jako neproduktivní plýtvání. A vskutku: kdo si ve Franklinově autobiografii čte vyprávění o jeho „obrácení“ k těmto ctnostem,³¹ nebo

²⁸ Sombart uvedl tuto kapitolu jako motto oddílu *Genesis des Kapitalismus* knihy *Der moderne Kapitalismus*, I. vyd., 1902, I, str. 193, srv. str. 390.

²⁹ Což samozřejmě neznamená, že by Jakub Fugger byl mravně indiferentní nebo bezbožný muž, a ani to, že by tyto věty zcela vyčerpávaly etiku Benjamina Franklina. Nebylo asi zapotřebí Brentanových citátů (*Die Anfänge des modernen Kapitalismus* (= *Anfänge*), München 1916, str. 150 n.), abychom tohoto známého filantropa ochránili před takovým zneužitím, jakého se podle mého soudu dopouští Brentano. Problémem přece naopak je, jak takový filantrop mohl přednášet ve stylu *moralisty* právě tyto věty (jejichž zvlášť charakteristické formulace Brentano zapomněl reprodukovat).

³⁰ V tom zde spočívá jiné kladení problému, než je Sombartovo. Velmi podstatný praktický význam této odlišnosti vystoupí do popředí později. Zde poznamenejme, že Sombart tuto etickou stránku kapitalistického podnikatele rozhodně neponechal stranou. Jenže se v jeho myšlenkové souvislosti objevuje jako něco, co je kapitalismem způsobené, kdežto pro naše účely musí přicházet v úvahu opačná hypotéza. Definitivní postoj bude možné zaujmout až v závěru zkoumání. Pro Sombartovo pojetí viz cit. d., str. 357, 380 atd. Jeho myšlenkové postupy zde navazují na skvělé obrazy v Simmelově *Philosophie des Geldes* (poslední kapitola). K jeho polemice proti mně, přednesené v jeho *Bourgeois*, se vyjádřím dále. Na tomto místě však s každou podrobnější polemikou musíme přestat.

³¹ V překladu: „Nakonec jsem se přesvědčil, že pravda, čestnost a upřímnost

vůbec závěry o užitku založeném na přísném dodržování zdání skromnosti, úmyslného zakrývání vlastních zásluh s cílem dosažení obecného uznání,³² ten musí nutně dojít k závěru, že podle Franklina jsou jak tyto, tak také všechny ostatní ctnosti ctnostmi jen potud, pokud jsou jednotlivci in concreto užitečné, a že surogát čistého *zdání* postačuje všude tam, kde poskytuje stejné služby – což je pro striktní utilitarismus vskutku neodvratný důsledek. Zdá se, že to, co jsou Němci navyklí *pocítovat* na ctnostech amerikanismu jako „*pokrytectví*“, je zde *přistiženo in flagranti*. Jenže tak *jednoduché* to ve skutečnosti v žádném případě není. Nejen vlastní charakter Benjamina Franklina, tak jak vystupuje najevo právě ve vždy vzácné počestnosti jeho autobiografie, a okolnost, že samotný fakt uvědomění „*užitečnosti*“ ctnosti *odvozuje* ze zjevení a Boha, který ho tak chtěl předurčit ke ctnosti, ukazují, že se zde přece jen předkládá něco jiného než jen *příkrášlování egocentrických maxim*. Neboť „*sum-mum bonum*“ této etiky je především *získávání peněz* a stále více peněz za co nejpřísnějšího omezení jakéhokoli nevážného požitku, přitom naprosto zbavené všech eudaimonistických nebo vůbec hedonistických hledisek, *myšlené čistě jako sebeúčel*, takže se to oproti „*štěstí*“ nebo „*užitku*“ *jednotlivého individua* v každém případě jeví

ve styku člověka s člověkem jsou *pro naše životní štěstí* nejdůležitější, a od té chvíle jsem se rozhodl – *a toto rozhodnutí jsem si zapsal do svého deníku* –, že je budu dodržovat po celý život. Zjevení jako takové však pro mne nemělo ve skutečnosti žádnou váhu, ale domníval jsem se, že i když určité skutky jsou zlé jen proto, že je zjevené učení zakazuje, nebo dobré jen proto, že je předepisuje, přesto – s ohledem na všechny okolnosti – jsou tyto skutky pro nás *zakázané* pravděpodobně proto, že jsou svou povahou škodlivé, nebo *jestliže* jsou dobročinné, tak jsou nám *přikázány*.“

³² „Ztratil jsem se z očí, jak jen to bylo možné, a vydával to“ – totiž jím podnícené vytvoření knihovny – „za podnik jistého počtu přátel“, kteří mne údajně prosili, abych takto obešel lidi, kteří jsou považováni za přátele četby a navrhl jim to. Takto moje záležitost postupovala hladceji kupředu, a já jsem potom při takovýchto příležitostech tento postup používal vždy a po svých častých úspěších ho mohu upřímně doporučit. Malá momentální obět sebelásky, kterou přitom člověk přináší, se později bohatě rentuje. Jakmile nějakou dobu není známo, komu vlastně patří zásluha, tak někdo samolibější než ten, jehož se to týká, bude povzbuzen, aby si zásluhy nárokoval, a potom sama závist bude mít sklon, že mu bude trhat *přivlastněné* peří a vracet je právoplatnému vlastníku, aby zajistila spravedlnost tomu pravému.

jako něco zcela transcendentního a naprosto iracionálního.³³ Člověk se tu orientuje na zisk jako na účel svého života a nikoli jako prostředek k uspokojování svých materiálních životních potřeb. Toto z hlediska přirozeného cítění úplně nesmyslné převrácení – abychom tak řekli – „přirozeného“ stavu věcí se nyní zcela zřejmě stalo vůdčím motivem kapitalismu, je cizí člověku, jenž nebyl jeho dechem zasažen. Jenomže zároveň obsahuje řadu pocitů, které se úzce dotýkají určitých náboženských představ. Jestliže se totiž ptáme: proč se mají „z lidí dělat peníze“, Benjamin Franklin, ačkoli sám je konfesně deistou, na to ve svém životopise odpovídá příslovím z bible, které, jak říká, mu v mládí vštěpoval jeho přísně kalvinistický otec: „Uvidíš-li muže obratného *ve svém povolání*, může se postavit před krále“.³⁴ *Získávání peněz – pokud probíhá legálním způsobem – je v moderním hospodářském zřízení výsledkem a výrazem zdatnosti v povolání a tato zdatnost*, jak lze snadno zjistit, je skutečnou alfou a omegou Franklinovy morálky, jak před námi vystupuje jak na citovaném místě, tak také bez výjimky i ve všech spisech ostatních.³⁵

Vskutku, ona zvláštní, dnes pro nás tak běžná, a přitom ve skutečnosti přece jen velmi nesamozřejmá myšlenka povinnosti v povolání, závaznosti, již má jednotlivec pociťovat a také pociťuje k obsahu své činnosti v „povolání“, a to bez ohledu na to, v čem spočívá, a zejména bez ohledu na to, zda se to nezaujatému cítění musí jevit jako čisté zhodnocování jeho pracovní síly, anebo jen jako zhodnocování jeho vlastnictví hmotných statků (jako „kapitál“): je to tato myšlen-

³³ L. Brentano (*Anfänge*, str. 125, 127, pozn. 1) bere tuto poznámku jako podnět k tomu, aby kritizoval pozdější výklady o té „racionalizaci a disciplinování“, které na člověku vykonala vezdejší askeze; údajně je to „racionalizace“ směrem k „iracionálnímu způsobu života“. Skutečně tomu tak je.

„Iracionální“ není nikdy nic o sobě, nýbrž jen z určitého „racionálního“ hlediska. Pro nenáboženského člověka je „iracionální“ každý náboženský způsob života, pro hedonika každý asketický způsob života, jakkoli jsou „racionalizacemi“, pokud je měříme jejich posledními hodnotami. Pokud chce tento článek vůbec k něčemu přispět, tak k tomu, aby se zdánlivě jednoznačný pojem „racionálna“ ukázal ve své mnohostrannosti.

³⁴ Šalamounovo přísloví (Př 22, 29) Luther překládá „ve svém obchodě“ (in seinem Geschäft), starší anglické překlady bible mají „business“. Viz pozn. 56.

³⁵ Oproti Brentanově (*Anfänge*, str. 150 n.) podrobně, ale poněkud nepřesně apologii Franklina, jehož etické kvality já údajně nedoceňuji, poukazuji jen na tuto poznámku, jež podle mne dostačuje, aby se ona apologie stala zbytečnou.

ka, která je pro „sociální etiku“ kapitalistické kultury charakteristická, v určitém smyslu má pro ni dokonce konstitutivní význam. Jako kdyby nevyrostla *jen* na půdě kapitalismu, se ji pokusíme sledovat zpět ještě do dávnější minulosti. A přirozeně je ještě méně možné tvrdit, že pro *dnešní* kapitalismus je subjektivní osvojení této etické maximy jeho jednotlivými nositeli, třeba podnikateli nebo dělníky moderních kapitalistických podniků, podmínkou jeho další existence. Dnešní kapitalistické hospodářské zřízení představuje obrovský kosmos, do kterého se jednotlivec rodí a který je pro něho jako pro jednotlivce dán jako faktická nezměnitelná ulita, v níž musí žít. Jednotlivci, pokud je vpleten do souvislostí trhu, vnucuje normy jeho hospodářského jednání. Továrník, který by trvale jednal proti těmto normám, bude ekonomicky eliminován právě tak jistě jako bude vyhozen na ulici dělník, který se jim nemůže nebo nechce přizpůsobit.

Dnešní kapitalismus, který ovládl hospodářský život, si tedy ekonomickým *výběrem* vytváří a vychovává takové hospodářské subjekty – podnikatele a dělníky –, jaké potřebuje. Právě zde je ale možné zřetelně uchopit hranice pojmu „výběr“ jako prostředku vysvětlování historických jevů. Aby mohl být „vybrán“ takový způsob života a chápání povolání, který je přizpůsoben zvláštnostem kapitalismu, tj. aby mohl zvítězit nad jinými, musel zřejmě nejprve vzniknout, a to nejen v případě jednotlivých izolovaných jedinců, ale jako způsob nazírání nesený *skupinami* lidí. Tento vznik je vlastně tím, co je třeba objasnit. O představě naivního historického materialismu, podle něhož do života vstupují takové „ideje“ jako „odraz“ nebo jako nadstavba ekonomických situací, budeme podrobně hovořit až později. Na tomto místě bude asi pro náš účel dostačovat, když poukážeme na to, že v kraji, kde se Benjamin Franklin narodil (Massachusetts), rozhodně existoval „kapitalistický duch“ (ve smyslu námi předkládaném) *ještě před* „kapitalistickým rozvojem“ (stížností na specifické projevy ziskuchtivé vypočítavosti v Nové Anglii – na rozdíl o jiných oblastí Ameriky – se zde vyskytují už roku 1632). Například v sousedních koloniích – pozdějších jižních státech Unie – zůstal tento duch nesrovnatelně méně rozvítý, a to vzdor tomu, že v nich kapitalistický rozvoj podněcovali velkokapitalisté za *obchodními* účely, v koloniích Nové Anglie to však kazatelé a gra-

duáti spolu s maloburžoazií, řemeslníky a yeomeny³⁶ činili z důvodů náboženských. V tomto případě je tedy kauzální vztah opačný, než jak bychom jej mohli postulovat z „materialistického“ hlediska. Avšak mládí takovýchto idejí je mnohem trnitější, než jak se teoretici „nadvstavby“ domnívají, a jejich vývoj neprobíhá tak hladce jako rozvíjení květu. Kapitalistický duch v tom smyslu, jaký jsme až dosud pro tento pojem vypracovali, se musel prosazovat v těžkém boji proti světu nepřátelských mocností. Smýšlení, které citované úvahy Benjaminu Franklina vyjadřují a které se setkalo se souhlasem celého národa, by bylo jako výraz nejšpinavější lakoty a zcela nedůstojného smýšlení proscribováno jak ve starověku, tak i ve středověku,³⁷ jako

³⁶ Pachtyři a vlastníci malých pozemků. – Pozn. překl.

³⁷ Využívám této příležitosti, abych tu předeslal několik „antikritických“ poznámek. – Je neudržitelným tvrzením, jestliže nás W. Sombart (*Der Bourgeois*, München-Leipzig 1913) příležitostně ujišťuje o tom, že prý je tato Franklinova „etika“ „doslovným“ opakováním závěrů universálního génia renesance, Leona Battisty Albertiho, který vedle teoretických spisů o matematice, sochařství, malířství (především), o architektuře a lásce (ačkoli osobně byl nepřítelem žen) zanechal také spis o domácnosti (della famiglia) o čtyřech knihách (bohužel momentálně nemám k dispozici vydání od Manciniho, ale jen starší od Bonucciho). Místo z Franklina je doslovně uvedené výše, kde lze tedy potom nalézt odpovídající místa z děl Albertiho, obzvláště maximu, postavenou do čela: „Čas jsou peníze“ i na ni navazující napomenutí? Jediné místo, které by to, i když vzdáleně, připomínalo, je podle mne na konci I. knihy della famiglia (L. B. Alberti, *Opere Volgari di Alberti*, vyd. Bonucci, 1843–49, II., str. 353), kde se celkem obecně hovoří o penězích jako o nervus rerum domácnosti, s nimiž se proto musí dobře hospodařit – vcelku tak, jako už u Catona v *De re rustica*. Tento výklad Albertiho, který zdůrazňuje, že pochází z jedné z nejvznešenějších šlechtických rodin Florencie („nobilissimi cavalieri“: tamt., str. 213, 228, 247), jako muže s „pančovanou krví“, plnou resentimentu proti rodům, protože – pro svůj nemanželský původ, který ho však ani trochu nedeklasuje – byl příslušníkem městského stavu, je obrácený na hlavu. Zajisté, pro Albertiho je charakteristické jeho doporučování velkých obchodů, které jsou jediné důstojné nobile e onesta famiglia jakož i libero e nobile animo (str. 209), a stojí méně práce (srv. tamt., IV, str. 55, a stejně v redakci pro Pandolfiniho, str. 116, *proto* nejlepším obchodem je vklad do vlny a hedvábí!), dále doporučování řádného a přísného vedení domácnosti, tj. vyměřování výdajů podle příjmů. Toto, tedy primárně princip vedení domácnosti, nikoli však (princip) zisku (jak právě Sombart mohl velmi dobře rozpoznat) je onou „santa masserizia“, jejíž získávání se klade do úst Gianozzovi – právě tak jako se (na jiném místě) v diskusi o bytostném určení peněz jedná primárně o uložení majetku (peněz anebo possessioni), nikoli o zhodnocování kapitálu. Doporučuje se – jako sebeobrana proti nejistotě „Fortuny“ – časný návyk

ustavičné činnosti „in cose magnifiche e ample“ (tamt., str. 192), která kromě toho jako jediná také udržuje zdraví (tamt., str. 73–74), a vyloučení zahálčivosti, nebezpečné pro udržování vlastního postavení. Odtud také doporučení vyučit se pečlivě řemeslu přiměřenému stavu pro případ změn (avšak každá „opera mercenaria“ je stavovsky nepřiměřená: tamt., I, I, str. 209). „Tranquillita dell animo“ a jeho silný sklon k epikúrovskému „lathé biosas“ (*vivere a sé stesso* – str. 262), zejména však odpor ke každému úřadu (str. 258) jakožto zdroji neklidu, nepřátelství a zaplétání do špinavých obchodů, jeho ideál života ve venkovské vile, jeho udržování sebevědomí myšlenkou na předky a pěstování *rodinné cti* (která si má proto udržovat majetek pohromadě a nedělit ho) jako rozhodující měřítko i cíl, toto vše by bylo v očích každého puritána hříšným „zbožštěním stvořeného“, v očích Benjaminu Franklina by to však bylo aristokratickým patosem, a ten mu byl cizí. Třeba si povšimnout také vysokého ocenění literátství (neboť „industria“ se především zaměřuje na literárněvědní práci, ta je vlastně důstojná člověka a v podstatě jen neliterátovi Gionazzovi je do úst jako něco rovnocenného vložena „masserizia“ – ve smyslu „racionální domácnosti“ jako přiměřeného prostředku života nezávislého na jiných a neohrožovaného bídou – a přitom původ tohoto pojmu v mnišské etice – viz níže – se odvozuje ze slov starého kněze – tamt., str. 249). Toto vše, spisy tohoto renesančního literáta obracející se k humanistickým patriciům, postavme vedle etiky a způsobu života Benjaminu Franklina, a chcete-li, i vedle života jeho puritánských předků, vedle jeho spisů, které se obracejí k masám měšťanského středního stavu – výslovně na pomocníky v obchodě –, a vedle traktátů a kázání puritánů, abychom tak mohli změřit hluboký rozdíl mezi nimi. Albertiho ekonomický racionalismus, podepřený všude citáty z antických spisovatelů, je svou podstatou nejpodobnější pojednání ekonomické látky ve spisech Xenofontových (jehož neznal), Catonových, Varrových a Columellových (kterého cituje) – jenomže zejména Cato a Varro *zisk* jako takový do popředí staví zcela jinak než Alberti. Jen příležitostně Albertiho úvahy o využívání „fattori“, o jejich dělbě práce a disciplíně, o nespolehlivosti rolníků atd. působí opravdu jako přenesení catonovské životní moudrosti z oblasti otrokářského panského dvora do oblasti svobodné práce v domácím průmyslu a díleč výrobě. Jestliže Sombart (jehož odvolávání na stoickou etiku je rozhodně chybné) nachází ekonomický racionalismus „rozvinutý do krajnosti“ už u takového autora jako byl Cato, není to při správném pochopení zase až tak nesprávné. Vskutku můžeme, „diligens pater familias“ starých Římanů spojit s ideálem „massajo“ u Albertiho do jedné kategorie. U Catona je charakteristické především to, že venkovský statek hodnotí a posuzuje jako objekt „uložení“ majetku. Pojem „industria“ je však pod vlivem křesťanství jinak zabarvený. Právě zde se ukazuje rozdíl. V koncepci „industria“, pocházející z mnišské askenze a rozvinuté mnišskými autory, leží zárodek onoho „étosu“, který se úplně rozvinul (viz později!) v protestantské výlučně *vezdejší* „askezi“ (*proto*, jak se ještě nejednou bude zdůrazňovat, příbuznost obou s oficiálním církevním tomistickým učením je ostatně *menší* než s florentskými a sienskými medikantskými etiky). U Catona a také ve vlastních výkladech Albertiho tento étos chybí: u obou jde o učení, které pramení ze životní *moudrosti*, nikoli o etiku. O utilitarismus se jedná i u Franklina. Jenomže etický patos kázání

pro mladé obchodníky je tu zcela nepominutelný a je tím charakteristickým, tím, o co vlastně jde. Nedostatek obezřetnosti při zacházení s penězi pro něho znamená takřkajíc „vraždu“ embryí kapitálu, a proto je také etickým defektem.

Vnitřní příbuznost obou (Franklina a Albertiho) spočívá ve skutečnosti pouze v tom, když u Albertiho – jehož Sombart nazývá „zbožným“, ale který ve skutečnosti, ačkoli měl svěcení a římskou prebendu jako mnozí humanisté, náboženské motivy (s výjimkou dvou úplně nepodstatných míst) *vůbec* nehodnotí jako orientační bod toho způsobu života, který doporučuje – náboženské koncepte *ještě* nesouvisí, a u Franklina *už* nesouvisí s doporučením „hospodárnosti“. Utilitarismus – u Albertiho doporučení vkladu do podniků s vlnou a hedvábím, také merkantilistický sociální utilitarismus (že „do práce se nasazuje množství lidí“ – tamt., str. 292) – je v této oblasti vůdčím, alespoň formálně, jak u jednoho, tak i u druhého. Albertiho úvahy, které sem patří, jsou velmi vhodným paradigmatickým pro tento druh – takřkajíc – imanentního ekonomického „racionalismu“, který se vskutku nacházel vždy a všude za všech dob jako „odraz“ ekonomických poměrů u spisovatelů zabývajících se „o věc samu“, v čínském klasicismu a v antice neméně než v renesanci či v období osvícenství. Je jisté, že tak jako v antice Cato, Varro, Columella, tak v tomto případě Alberti a jemu podobní dalekosáhle, zejména v učení o industrii, rozvíjeli hospodářské *ratio*. Ale jak je možné uvěřit, že by se takového učení literátů mohlo rozvinout v moc měnící život, v moc takového druhu, jakou je náboženská víra, která *odměnu spásy* váže na určitý (v tomto případě metodicko-racionální) způsob života? Avšak jak vypadá nábožensky orientovaná „racionalizace“ způsobu života (a tím eventuálně také vedení hospodářství), to je možné v maximálně rozdílném smyslu zjišťovat nejen na puritánech všech denominací, ale také na příkladech jainů, židů, jistých asketických sekt středověku, na Viklefovi, českých bratřích (dozvuku husitského hnutí), na příkladech skopců a stundistů v Rusku i na početných mnišských řádech. Rozhodujícím momentem tohoto rozdílného smyslu (abychom jej předjali) je, že nábožensky zakotvená etika za chování, které přikazuje, zavádí zcela určitou, a pokud náboženská víra zůstává živá, i nanejvýš účinnou *psychologickou prémie* (nikoli ekonomického charakteru), již však pouhé učení o umění žít jako například Albertiho učení právě *nemá* k dispozici. Jen pokud tato premie působí a – především – pokud působí *směrem*, který často, (což je rozhodující) daleko odbočuje od učení theologů (které je také jen „učněním“), získává tento směr vlastní zákonitý vliv na způsob života a tím i na hospodářství: toto je, aby bylo jasno, pointa celé této statě, od níž bych ani nechtěl očekávat, že by celou tuto problematiku obsáhla. Na jiném místě budeme hovořit o theologických eticích pozdního středověku (Antonín z Florencie a Bernardin ze Sieny), kteří byli relativně „nakloněni kapitálu“ a které Sombart rovněž nepochopil úplně. L. B. Alberti rozhodně do tohoto okruhu nepatří. Pouze převzal pojem „industrie“ z mnišských myšlenkových postupů, a je jedno, z kterých zprostředkujících rukou. Alberti, Pandolfini a jim podobní jsou reprezentanty onoho dalekosáhle anticko-pohanský orientovaného smýšlení, které je, vzor vši oficiální obedienci a při vši vázanosti na platnou křesťanskou etiku, přece jen už vnitřně emancipované od tradičního církevního chápání a které, pokud jde o jeho význam pro vývoj moderního učení

to dnes zpravidla činí všechny ty sociální skupiny, které jsou nejméně vetkány do specificky moderního kapitalistického hospodářství, nebo jsou mu nejméně přizpůsobeny. Nikoli snad proto, že by „ziskuchtivost“ – jak se často tvrdívalo – byla v předkapitalistických epochách něčím neznámým anebo nerozšířeným, nebo že by „auri sacra fames“, lačnost po penězích, tehdy – anebo i dnes – byla mimo buržoazní kapitalismus menší než ve specificky kapitalistické sféře, jak si to iluzorně představují moderní romantici. Rozdíl mezi kapitalistickým a předkapitalistickým „duchem“ neleží zde: *chamtivost* čínského mandarína, starořímského aristokrata a moderního agrárníka snesou všechna srovnání. A „auri sacra fames“ neapolského drožkáře nebo gondoliéra či asijského představitele podobných živností, ale i řemeslníka jihoevropských či asijských zemí se projevuje, jak se může každý sám přesvědčit, dokonce mnohem *pronikavěji*, a zejména bezskrupulózněji než by tomu bylo ve stejném případě třeba u Angličana.³⁸ *Universální panství absolutní bezskrupulóznosti* při

o hospodářství (i moderní hospodářské politiky), jsem já – podle Brentanova mínění – „ignoroval“. Fakt, že *zde* o této kauzální řadě nehovořím, je totiž úplně správný: nepatří totiž do statí o *protestantské etice* a duchu kapitalismu. Jenomže jsem nechtěl a nechci – jak se ještě ukáže při jiné příležitosti – popřít její význam, a vycházím z názoru, že sféra a směr jejího působení byly vcelku *jiné*, než jak tomu bylo v případě protestantské etiky (jejímiž předchůdci, v praktickém ohledu *vůbec* ne nedůležitými, byly sekty a viklefovsko-husitská etika). Ono smýšlení ovlivňovalo *nikoli způsob života* (vznikajícího měšťanstva), ale politiku státníků a knížat, a obě tyto kauzální řady, sice částečně, ale rozhodně ne všude konvergující, je třeba od sebe čistě oddělit. Pokud jde o Benjamína Franklina, jeho soukromohospodářské traktáty – svého času používané v Americe jako školní četba – v *tomto* bodě na rozdíl od rozsáhlých děl Albertiho, které se sotva staly známými jinde než v kruzích vzdělanců, patří ve skutečnosti do kategorie, která měla největší vliv na životní *praxi*. Jenomže já ho zde cituji jako muže, který už stál zcela mimo puritánskou reglementaci života, jež už vybledla podobně jako anglické „osvícenství“ *vůbec*, na jehož vztahy k puritanismu se však poukazovalo mnohem častěji.

³⁸ Bohužel také Brentano směřoval od počátku všechny druhy snah o zisk (bez ohledu na to, zda šlo o zisk dobytelský nebo mírový), a potom jako specifikum „kapitalistické“ snahy o zisk (v protikladu například k feudální) vyhlásil jen zaměřenost na peníze (namísto zaměřenosti na půdu), ale každé jiné rozlišování – které by teprve mohlo vést k jasným pojmům – nejen že odmítá, ale (*Anfänge*, str. 131) také o tomto čistě pro účely našeho zkoumání vytvořeném pojmu „duch“ (moderního) kapitalismu pronáší pro mne nepochopitelné tvrzení, že tento pojem údajně zahrnuje už ve svých předpokladech to, co má být dokázáno.

prosazování vlastního zájmu na získávání peněz bylo právě zcela specifickou charakteristikou takových krajin, jejichž měšťanskokapitalistický rozvoj zůstal podle měřítek západního rozvoje „zaostalý“. Jak ví každý továrník, nedostatečná „coscienziosita“ dělníků³⁹ těchto zemí, třeba Itálie oproti Německu, byla jednou z hlavních překážek jejich kapitalistického rozvoje a je jí v určité míře stále. Kapitalismu je k ničemu jako dělník praktický stoupenec nedisciplinovaného „liberum arbitrium“ a rovněž, jak jsme se poučili u Franklina, naprosto bezohledný obchodník. Rozdíl tedy nespočívá v nerovnoměrně intenzivním vývoji nějakého „pudu po penězích“. Auri sacra fames je tak stará jako dějiny lidstva, které známe, avšak uvidíme, že ti, kteří se jí plně oddali jako pudu – například jistý holandský kapitán, který „by kvůli zisku proplul i peklem a i kdyby mu měly ohořet plachty“ –, *vůbec* nebyli představiteli smýšlení, z něhož vzešel specifický kapitalistický „duch“ jako *masový jev* – a o ten nám jde. Bezohledný zisk, který se vnitřně neváže na žádnou normu, existoval v dějinách ve všech dobách, kdekoli a jakkoli to jen bylo možné. Tak jako válka a námořní pirátství, tak ani svobodný „normami nevázaný obchod neznačily žádné zábrany vzhledem k příslušníkům cizích národů: „vnější morálka“ tu dovolovala i to, co bylo „mezi bratry“ zakázané. A tak, jak navenek kapitalistický zisk zdomácněl jako „dobrodružství“ ve všech formách hospodaření, které poznaly zpeněžitelný majetek a poskytovaly šance na takové jeho zhodnocování, aby přinášel zisk – prostřednictvím komendy poplatků za nájem, státních půjček, financování válek, knížecích dvorů, úředníků –, nachází se ono niterné dobrodružné smýšlení vysmívající omezením morálky rovněž všude. Absolutní a vědomá bezohlednost touhy po zisku stála často zcela neotřesitelně právě vedle nejprísnejší vázanosti na tradice. A s rozdrobováním tradice a s víceméně rázným pronikáním svobodného zisku i do nitra sociálních svazů už nedocházelo k etickému potvrzování a ražbě toho nového, co se obvykle jen fakticky *tolero-*

³⁹ Srv. v každém ohledu výstižné poznámky Sombartovy o německém národním hospodářství v 19. stol. (cit. d., str. 123). Zřejmě není třeba zdůrazňovat – i když následné studie ve svých rozhodujících hlediscích vcelku vycházejí z prací mnohem starších –, do jaké míry vděčí za své formulace pouhému faktu, že existují Sombartovy velké práce s přesnými formulacemi, a to i tam – a právě tam –, kde jdou jinými cestami. I ten, kdo se cítí Sombartovými názory ustavičně podněcován k rozhodnému odporu a kdo mnohé teze přímo odmítá, je povinen si tento fakt uvědomovat.

valo buď jako eticky indiferentní, nebo jako sice nepotěšitelné, leč – bohužel – nevyhnutelné. Toto bylo nejen normálním stanoviskem každého etického učení, ale – a to je bytostně důležitější – i praktického chování průměrného člověka „předkapitalistické“ epochy – „předkapitalistické“ v tom smyslu, že racionální zhodnocování kapitálu v *podnikání* a racionální kapitalistická organizace *práce* se ještě nestaly určujícími silami orientace hospodářského jednání. Jenže právě toto chování bylo jednou z nejsilnějších vnitřních překážek, na něž všude naráželo lidské přizpůsobení se předpokladům uspořádaného měšťanskokapitalistického hospodářství.

Protivníkem, s nímž musel „duch“ kapitalismu ve smyslu určitého, v rouchu „etiky“ vystupujícího a normami svázaného životního stylu bojovat především, byl ten způsob citění a počínání, jež je možné označit jako *tradicionalismus*. Také zde se musí suspendovat každý pokus o nějakou konečnou „definici“, spíše si na několika zvláštních případech ozřejmíme – je přirozené, že i to bude pouze provizorní – co se tím – počínaje zdola u dělníků – myslí.

Jedním z technických prostředků, jichž moderní podnikatel obvykle využívá k vystupňování intenzity práce, aby od „svých“ dělníků dosáhl podle možnosti maximum pracovního výkonu, je *úkolová mzda*. Takovým případem, který neodvratně vyžaduje maximální vystupňování intenzity práce, je například v zemědělství sklizeň obilí, protože zejména při nejistém počasí na jejím maximálně možném urychlení závisí často mimořádně vysoké šance na zisk nebo ztrátu. Proto se zde využívá systém úkolových mezd. A proto, že se stupňováním výnosů a intenzity podnikání zájem podnikatele o urychlení sklizně všeobecně stále zvyšuje, dochází neustále k pokusům zainteresovat dělníky na vystupňování pracovního výkonu *zvyšováním* úkolových sazeb, čímž se jim nabízí příležitost, aby za krátkou dobu dosáhli mimořádně vysokou odměnu. Ale zde se už ukazují specifické obtíže: zvyšování úkolových sazeb totiž očividně způsobilo, že se ve stejném časovém úseku nedosáhlo většího pracovního výkonu, ale menšího, neboť dělníci na zvýšení úkolové mzdy neodpovídali zvýšením, ale snížením denního výkonu. Například muž, který při výdělku 1 marky za jedno jitro pokoseného obilí denně pokosil 2,5 jitra, a tak vydělal denně 2,5 marky, po zvýšení úkolové sazby o 25 feníků nepokosil, jak se doufalo s ohledem na příležitost vyšší odměny, třeba 3 jitra, aby tak vydělal 3,75 marky – což by pravděpodobně bylo možné –, ale jen 2 jitra denně, protože tak vydě-

lal stejně jako dosud rovněž 2,5 marky, a tak „dni učinil zadosť“, jak se praví v bibli. Zvýšený výdělek ho podněcoval méně než snížení práce, neptal se: Kolik mohu denně vydělat, když dosáhnou nejvyššího možného maxima pracovního výkonu, ale kolik musím pracovat, abych vydělal onu částku 2,5 marky, již jsem dostával dosud a která pokrývá moje *tradiční* potřeby? Právě to je příkladem takového chování, které označuji jako „tradicionalismus“: Člověk nechce „od přírody“ vydělávat peníze a víc peněz, jednoduše chce jen žít, žít tak, jak je zvyklý, a vydělávat tolik, kolik na to potřebuje. Všude tam, kde moderní kapitalismus začínal svoje dílo stupňování „produktivity“ lidské práce stupňováním její intenzity, narážel na nekonečně houževnatý odpor ze strany tohoto leitmotivu předkapitalistické hospodářské práce a naráží na něj ještě dnes všude tím více, čím „zaostalejší“ je (z kapitalistického hlediska) dělnictvo, na něž je odkázaný. Jestliže selhal apel na „smysl pro zisk“ prostřednictvím vyšších mzdových sazeb, pak – máme-li zůstat u našeho příkladu – bylo zřejmé, že je třeba pokusit se o totéž prostředky právě opačnými: *snížením* mzdových sazeb donutit dělníka, aby pro udržení svého dosavadního výdělku podal *vyšší* výkon než dosud. Tak či onak se zdálo, a nezaujatému zkoumání se zdá až dosud, že nízká mzda a vysoký zisk jsou ve vzájemné korelaci, že vše, co se ve mzdě zaplatí navíc, musí znamenat přiměřené snížení zisku. Touto cestou kráčel od počátku kapitalismus a vždy, po celé století, platilo jako článek víry, že nízké mzdy jsou „produktivní“, tj. že stupňují pracovní výkon, že, jak tvrdil už Pieter de la Cour – a v tomto bodě, jak ještě uvidíme, zcela v duchu starého kalvinismu – lid pracuje jen proto, že je chudý a jen potud, pokud je chudý.

Avšak i účinnost tohoto zdánlivě osvědčeného prostředku je omezena.⁴⁰ Kapitalismus pro svůj rozvoj jistě vyžaduje existenci

⁴⁰ Otázkou, kde leží tyto hranice, se zde přirozeně nezabýváme, a stejně ani postojem ke známé teorii o souvislosti mezi vysokou mzdou a vysokým pracovním výkonem, již nejdříve vytyčil Brasse, zformuloval a teoreticky zastával Brentano, historicky a zároveň konstruktivně Schulze-Gävernitz. Diskusi znovu otevřely Hasbachovy studie (in: *Schmollers Jahrbuch*, 1903, str. 385–391, 417 n.) a s konečnou platností nebyla uzavřena. Pro nás zde dostačuje fakt, o kterém nikdo nepochybuje a o kterém se ani pochybovat nedá, že nízká mzda a vysoký zisk, nízká mzda a příznivé vyhlídky průmyslového rozvoje rozhodně nejsou jednoduše totožné – že prosté mechanické peněžní operace vůbec nevedou k „výchově“ ke kapitalistické kultuře, a tím ani k možnosti kapitalistického hospodářství. Všechny

přebytku obyvatelstva, které lze za nízké ceny najímat na trhu práce. Jenže příliš velká „rezervní armáda“ sice jeho kvantitativní rozšiřování podle okolností podporuje, ale brzdí jeho kvalitativní vývoj, konkrétně přechod k takovým formám provozu, které práci využívají intenzivně. Nižší mzda vůbec není totožná s lacinou prací. Už z čistě kvantitativního hlediska klesá pracovní výkon za každých okolností s fyziologicky nedostatečnou mzdou a něco takového natrvalo často znamená právě „výběr nejneschopnějších“. Dnešní obyvatel Slezka pokosí při plném nasazení ve stejném čase o málo více než dvě třetiny toho, co lépe odměňovaný a lépe živěný obyvatel Pomoranska nebo Meklenburska; Polák – z čím vzdálenějšího východu pochází, tím menší fyzický výkon podá ve srovnání s Němcem. A dokonce i čistě obchodně nízká mzda jako opora kapitalistického rozvoje selhává všude tam, kde jde o výrobu produktů, které vyžadují nějakou kvalifikovanou (vyučenou) práci, nebo kde jde o obsluhu nákladních strojů, které se dají snadno poškodit, nebo kde je třeba nějaké výrazné míry soustředěné pozornosti a iniciativy. Nízká mzda se zde nevyplatí a dosahuje se jí opaku toho, co jsme zamýšleli. Neboť v tomto případě nejen že je nepostradatelný rozvinutý pocit odpovědnosti, ale vůbec takové smýšlení, které se přinejmenším po dobu práce oprostí od neustálé otázky: jak by s minimem výkonu a maximálně pohodlně bylo přesto možné dosáhnout obvyklé mzdy, a práci bude orientovat tak, jako by byla absolutním sebeúčelem – „povoláním“. Takového smýšlení ale není ničím přirozeně daným. Nemůže být bezprostředně vyvoláno ani vysokými, ani nízkými mzdami, ale pouze jako produkt dlouhotrvajícího procesu výchovy. *Dnes* se kapitalismu, který už dobře sedí v sedle, daří poměrně snadno rekrutovat své dělníky ve všech průmyslových zemích a v rámci jednotlivých zemí ve všech průmyslových oblastech. V minulosti to byl v každém jednotlivém případě velmi obtížný problém.⁴¹ A dokonce

příklady, které jsme zvolili, jsou čistě ilustrativní.

⁴¹ Proto ani často nedocházelo ke zdomácnění také kapitalistického průmyslu bez rozsáhlých přistěhovaleckých pohybů z oblasti starší kultury. Jakkoli správné jsou *Sombartovy* poznámky o protikladu mezi „zručností“ vázanou na osobu a výrobními tajemstvími řemeslníka na jedné a vědecky objektivovanou moderní technikou na druhé straně, v období vzniku kapitalismu se tento rozdíl sotva vyskytoval – i když (takřkajíc) etické kvality kapitalistického dělníka (a v určitém smyslu i podnikatele), byly svou „hodnotou vzácnosti“ často vyšší než zručnosti

i dnes se k cíli ne vždy dostává bez podpory mocného pomocníka, který, jak uvidíme dále, při něm stál i v době jeho vzniku. Co tím máme na mysli, můžeme zase objasnit na příkladu. Obraz zaostalé, tradiční formy práce dnes často nabízejí dělnice, zejména svobodné. Především jejich absolutní nedostatek schopnosti a ochoty vzdát se tradičních, už jednou naučených druhů práce ve prospěch jiných, praktičtějších, přizpůsobovat se novým formám práce, naučit se je, koncentrovat rozum anebo ho vůbec používat, na to vše si téměř obecně stěžují ti, kteří zaměstnávají děvčata, dokonce i německá děvčata. Úvaha o možnosti ulehčit si práci, především však učinit ji snesitelnější, se u nich obvykle setkává s úplným nepochopením, zvyšování úkolových sazeb je neúčinné, naráží na hradby návyku. Jinak je tomu zpravidla se specificky nábožensky vychovanými dívkami, konkrétně s dívkami pietistického původu – a to pro naše zkoumání vůbec není nedůležitý moment. Často slyšíme, a potvrzují to příležitostné statistické výzkumy,⁴² že *nejpříznivější šance k hospodářské výchově se vytvářejí v této kategorii. Schopnost myšlenkové koncentrace, jakož i absolutní ústřední postoj chovat se „k práci jako k povinnosti“, se tu velice často spojuje s přísnou hospodárností, která kalkuluje s výdělkem i s jeho výší vůbec, jakož i se střídáním sebeovládáním a uměřeností, které neobyčejně stupňují výkonnost. Půda pro takovéto chápání práce jako sebeúčelu, jako „povolání“, jak to kapitalismus vyžaduje, je tu potom nej příznivější, šance na překonání tradicionalistického šlendriánu je tu největší v důsledku náboženské výchovy. Již tato úvaha ze současného kapitalismu⁴³ nám znova ukazuje, že se rozhodně vyplatí ptát se, jak se*

řemeslníka, které ustrnuly ve staletém tradicionalismu. A dokonce ani dnešní průmysl není při volbě svých sídel nezávislý na takovýchto vlastnostech obyvatelstva, jež byly získány dlouho tradicí a výchovou k intenzivní práci. Odpovídá okruhu dnešních představ, že tam, kde se tato závislost jednou zjistí, se s oblibou přesouvá na zděděné rasové kvality, místo toho, aby se přihlíželo k tradicím a výchově, což je podle mého názoru velmi pochybné.

⁴² Viz moji stať *Zur Psychophysik der gewerblichen Arbeit*, v *Archiv*, XX–VIII, str. 263.

⁴³ Předchozí poznámky by mohly být nepochopeny. Sklon známého typu obchodníků využívat svým způsobem tvrzení: „Lidu musí být náboženství zachováno,“ a dřívější častý sklon širokých kruhů zvláště luteránského duchovenstva, aby se jim ze všeobecné sympatie k autoritě dalo k dispozici něco jako „černá policie“ všude tam, kde bylo zapotřebí pranýřovat stávkou jako hřích, odborové

asi mohly vytvářet tyto souvislosti mezi kapitalistickou schopností přizpůsobení a náboženskými momenty v době jeho mládí. Neboť z mnohých jednotlivých jevů lze usuzovat, že i tehdy existovaly podobným způsobem. Odpor a pronásledování, s nímž se setkávali ze strany svých druhů v práci například metodističtí dělníci v 18. století, se nikterak netýkaly – anebo se netýkaly především – jejich náboženského excentrismu, což dosvědčují zprávy o často se opakujícím ničení jejich příručních nástrojů – náboženského excentrismu bylo v Anglii více a mnohem nápadnějšího –, nýbrž zaměřovaly se na jejich specifickou „ochotu pracovat“, jak bychom to řekli dnes.

Avšak obraťme se znovu nejdříve k přítomnosti a k podnikatelům, jestliže si chceme také zde ozřejmit význam „tradicionalismu“.

Sombart ve svém výkladu geneze kapitalismu⁴⁴ rozlišoval „pokrývání potřeb“ a „zisk“ jako dva velké „leitmotivy“, mezi nimiž se pohybují ekonomické dějiny, a to vždy podle toho, zda je pro způsob a směr hospodářské činnosti směrodatná míra osobní *potřeby*, anebo na jejím omezení nezávislá snaha o *zisk* a *možnost* jeho dosahování. To, co označuje jako „systém hospodářství pokrývajících potřeb“, se na první pohled zdánlivě kryje s tím, co jsme tu popsali jako „ekonomický tradicionalismus“. Skutečně je tomu tak *tehdy*, když se pojem „potřeby“ ztotožňuje s *tradiční potřebou*. Jestliže tomu tak ale není, pak vypadávají široké masy, jež je co do formy jejich organizace třeba považovat za „kapitalistické“ i v tom smyslu definice „kapitálu“ ze sféry hospodaření pro „zisk“, kterou Sombart podává na jiném místě svého díla,⁴⁵ a patří do sféry „hospodářství pokrývajících potřeb“. Totiž také hospodářské podniky, které řídí soukromí podnikatelé ve formě obratu kapitálu (tj. peněz anebo zpeněžitelných statků), tedy nepochybně jako „kapitalistické podniky“ s cílem získávat nákupem výrobních prostředků a prodejem produktů, mohou mít o sobě rovněž „tradicionalistický“ charakter. V průběhu novějších hospodářských dějin tomu tak také bylo, a to nejen výjimečně, ale vcelku zpravidla – i když s neustále se opakujícími přerývy prostřed-

spolky jako podněcovatele „chamtivosti“ atd. – to jsou věci, s nimiž nemají nic společného jevy, o nichž je tu řeč. V momentech, jichž se tu v textu dotýkáme, nejde o ojedinělé, ale o velmi časté a, jak uvidíme, i typicky se opakující jevy.

⁴⁴ W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, I. vyd., 1902, I, str. 62.

⁴⁵ Tamt., str. 195.

nictvím stále nových a vždy mohutnějších zásahů „kapitalistického ducha“. „Kapitalistická“ forma hospodářství a duch, v němž je vedené, jsou sice obecně v „adekvátním“ vztahu, ale nikoli ve vztahu nějaké „zákonité“ vzájemné závislosti. A i když zde přesto výraz „*duch* (moderního) *kapitalismu*“⁴⁶ provizorně používáme pro takové smýšlení, které *profesně* systematicky a racionálně usiluje o legitimní zisk takovým způsobem, jak jsme to ukázali na příkladu Benjamina Franklina, dochází k tomu z historického důvodu proto, že ono smýšlení nalezlo v moderním kapitalistickém podnikání svou neadekvátnější formu, a na druhé straně kapitalistické podnikání nalezlo v onom smýšlení neadekvátnější duchovní hybnou sílu.

Samo o sobě se však obojí může velmi rozcházet. Benjamin Franklin byl naplněn „kapitalistickým duchem“ v době, kdy se jeho knihtiskářský podnik svou formou v ničem nelišil od nějakého řemeslného podniku. A uvidíme, že na prahu novověku nositeli smýšlení, které jsme tu označili jako „*duch kapitalismu*“ nebyli, nebo nebyli převážně, kapitalističtí podnikatelé obchodního patriciátu, ale mnohem snaživější vrstvy živnostenského středního stavu.⁴⁷ Ani v 19. století nejsou jeho klasickými reprezentanty vznešení gentlemani z Liverpoolu a Hamburku se svým zděděným majetkem z obchodu, ale často z opravdu malých poměrů pocházející zbohatlíci z Manchesteru anebo z Porýní-Vestfálska. Podobně tomu bylo už v 16.

⁴⁶ Ovšemže *moderní* racionální *podnikání* specifické pro Okcident, a nikoli kapitalismus lichvářů, vojenských dodavatelů, nájemců úřadů a výběřčích daní, velkých obchodních podnikatelů a finančních magnátů, který je už po tři tisíciletí rozšířený po světě od Číny, Indie, Babylónu, Hellady, Říma, Florencie až do přítomnosti. Viz k tomu úvodní poznámku.

⁴⁷ Právě, že se a priori nedá vůbec předpokládat – a to je tu třeba zdůraznit – že na jedné straně technika kapitalistického podnikání a na druhé straně *duch* „práce jako povolání“, který kapitalismu obvykle propůjčuje jeho expanzivní energii, musely svou *původní* živnou půdu nacházet v těchto sociálních vrstvách. Podobně je tomu také se sociálními vztahy náboženských obsahů vědomí. Kalvinismus byl historicky jedním z nositelů výchovy ke „kapitalistickému duchu“. Jenomže z důvodů, které ještě vysvětlíme později, právě velcí finančníci, například v Holandsku, nebyli převážně stoupenci kalvinismu nejpřísnější observance, ale armíniani. Avšak zde jakož i jinde bylo „typickým“ nositelem kapitalistické etiky a kalvínského církevnictví *střední* a *drobné* měšťanstvo, pozdvihující se na úroveň podnikatele. Ale právě to souhlasí s tím, co jsme tu už říkali: Velcí finančníci a obchodníci existovali ve všech dobách. Avšak racionální kapitalistickou organizaci práce v měšťanské živnosti poznal až vývoj od středověku k novověku.

století: tvůrci tehdy vznikajících *průmyslových odvětví* byli v převážné většině zbohatlíci.⁴⁸

Například provoz banky či exportního velkoobchodu anebo i nějakého většího obchodu s drobným zbožím nebo konečně velko-prodejna zboží vyrobeného domácím průmyslem jsou zajisté možné jen ve formě kapitalistického podniku. Přesto však mohou být všechny vedeny v přísně tradicionalistickém duchu: obchody velkých cedulových bank dokonce nesmějí být vedeny jinak. Zamořský obchod celých epoch se zakládal na monopolech a reglementech přísně tradicionalistického charakteru. V obchodě s drobným zbožím – nehovoříme zde o malých každodenních zlodějičcích bez kapitálu, kteří dnes volají po pomoci státu – je revolucionizace, která zúčtovala se starým tradicionalismem ještě v plném proudu. Je to stejná proměna, která rozbila staré formy toho systému prodeje, s nímž má moderní domácí práce příbuzné rysy jen co do formy. Jak tato revolucionizace probíhá a co znamená, to může být, i když se jedná o věci známé, znázorněno zase jen na zvláštním případě.

Z hlediska našeho dnešního vidění byl život nákupčích, alespoň v některých odvětvích kontinentálního textilního průmyslu,⁴⁹ až do poloviny minulého století dost pohodlný. Jeho průběh si můžeme představit asi takto: Rolníci přicházeli se svými utkanými látkami – často vyrobenými (v případě lněných látek) převážně nebo zcela ze surovin, jež sami vyprodukovali – do města, kde bydleli nákupčí, a ti jim po pečlivé, často úřední zkoušce kvality za ně zaplatili obvyklou cenu. Zákazníky nákupčích byli pro odbyt na větší vzdálenosti překupníci, kteří rovněž přijížděli a nakupovali ze skladu, i když většinou ještě ne podle vzorků, nýbrž podle běžných kvalit, nebo si dlouho dopředu objednávali, načež se pak eventuálně objednávalo u rolníků. K objíždění zákazníků docházelo, pokud vůbec, tak zřídka, nanejvýš v dlouhých periodách, jinak dostačovala korespondence a zvolna se rozšiřující zasilání vzorků. Malý rozsah úředních hodin, asi 5-6 denně, občas dokonce značně menší, byl v období kampaně, pokud k ní vůbec docházelo, větší – k tomu obstojný výdělek, postačující na

⁴⁸ Viz k tomu dobrou disertaci J. Maliniaka, Züriech 1913.

⁴⁹ Tento obraz je „ideálnětypický“, zkompileovaný z poměrů v rozličných jednotlivých odvětvích na rozličných místech; z hlediska ilustrativního cíle, kterému slouží, je ovšem lhostejné, že tento proces se ani v jediném případě, který máme na mysli, neodehrál vcelku tak, jak ho zde popisujeme.

slušný způsob života a v dobrých časech i na uložení menšího kapitálu, vcelku relativně velká vzájemná snášenlivost konkurentů a současně velká shoda v zásadách obchodování, hojné každodenní návštěvy, „besedy“, kromě toho ještě příležitostné podvečerní posezení při skleničce, při kávě, a vůbec pohodlné životní tempo.

Pokud pohlédneme na čistě kupecko-obchodní charakter podnikatelů, stejně jako když přihlížíme k faktu nepostradatelného vstupu kapitálů, které jsou s obratem investovány v obchodě, a rovněž pokud jde o objektivní stránku ekonomického postupu či o způsob vedení účetnictví, tak se v každém ohledu jednalo o „kapitalistickou“ formu organizace. Avšak bylo to „tradiční“ hospodářství, hledíme-li na *ducha*, který naplňoval podnikatele, který ovládal provoz obchodu a – lze přímo říci – tvořil základ „étosu“ podnikatelských kruhů: tradiční postoj k životu, tradiční výše zisku, tradiční míra práce, tradiční způsob obchodování a vztahy k dělníkům a v podstatě i vztahy k tradičnímu okruhu zákazníků, ke způsobu jejich získávání a k odbytu.

Najednou se nějak toto pohodlí náhle přerušilo, a to často bez toho, aby přitom nastala nějaká zásadní změna formy organizace – například přechod k uzavřenému podniku, ke strojovému tkalcovskému stavu atp. Co se stalo, bylo zpočátku pouze to, že se nějaký mladý muž z jedné ze zúčastněných rodin nákupčích odstěhoval z města na venkov, pro svou potřebu si starostlivě vybral tkalce, značně zvýšil jejich závislost a kontrolu, převychoval je z rolníků na dělníky, na druhé straně však zcela do svých rukou převzal obchod s drobným zbožím, pokud možno i přímý přístup k posledním odběratelům, osobně získával zákazníky, pravidelně je každoročně navštěvoval, především však dovedl přizpůsobit kvalitu výrobků výlučně potřebám a přáním zákazníků, aby je doslova „hltili“, a zároveň začal uplatňovat zásadu: „nízká cena, velký obrat“. Potom se začalo opakovat to, co je vždy a všude následkem takového procesu „racionalizace“: Koho to nevyneslo, ten padl. Idyla skončila, jen co započal zuřivý konkurenční boj, získávaly se značné majetky, které se už neukládaly na úrok, ale stále se investovaly do obchodu, starý, pohodlný a blahobytný postoj k životu ustoupil tvrdé věčnosti u těch, kteří se tohoto procesu zúčastňovali a které to vynášelo, neboť nespotřebovávali, ale chtěli mít *zisk*, i u těch, kteří zůstali u onoho starého způ-

sobu, a proto se *museli* omezovat.⁵⁰ A – o to se tu jedná především – v takovýchto případech to *nebyl* v první řadě příliv nových *peněz*, jenž tuto změnu vyvolal – celý revoluční proces byl v některých případech, které znám, uveden do chodu jen několika tisíci kapitálu vypůjčenými od příbuzných –, nýbrž nový *duch*, „duch moderního kapitalismu“, který vstoupil do hry. Otázka po hybných silách expanze moderního kapitalismu není tedy v první řadě otázkou původu peněžních zásob zhodnocovaných kapitalistickým způsobem, ale především otázkou vývoje kapitalistického ducha. Kde ožívá a kde se mohl projevit, *vytváří* si sám peněžní zásoby jako prostředky svého působení, nikoli však naopak.⁵¹ Jenomže jeho nástup nebyval obvykle pokojný. Záplava nedůvěry, podle okolností i nenávisti, především morálního rozhořčení se zpravidla prvnímu novátorovi stavěla na odpor, často – jak je mi známo z vícero případů – se začaly vytvářet úplné legendy o temných stínech v jeho dřívějším životě. Pro nikoho dostatečně nezaujatého není obtížné postřehnout, že právě takového podnikatele „nového stylu“ mohl před ztrátou střízlivého sebeovládání a před morálním a ekonomickým ztroskotáním ochránit pouze neobyčejně pevný charakter, že kromě jasného pohledu a ráznosti mu nepostradatelnou důvěru zákazníků i dělníků získávaly právě určité a velmi výrazné „etické“ kvality a dodávaly mu dostatečnou pružnost pro překonání nesčetných překážek. Avšak právě tyto překážky mu všude umožňovaly mnohem intenzivnější pracovní výkon, jaký se nyní vyžaduje od podnikatele a jaký není slučitelný s pohodlným užíváním života – tedy právě etické kvality specificky jiného *druhu*, než byly etické kvality adekvátní tradice kapitalismu minulosti.

A stejně to zpravidla nebyli krkolomně odvážní bezskrupulózní spekulanti, ekonomicky dobrodružné povahy, které najdeme ve všech epochách hospodářských dějin, nebo prostě „velcí finančníci“, kteří způsobili tento navenek krajně nenápadný, ale pro zavedení ekonomického života na půdě tohoto nového ducha přece jen rozhodující obrat, nýbrž v tvrdé škole života vyrostlí, odvážní a zároveň

⁵⁰ Proto není náhodou, že např. právě toto první období počínajícího racionalismu, období prvních rozmachů německého průmyslu, jde ruku v ruce s celkovým úpadkem stylu předmětů každodenní spotřeby.

⁵¹ Tím však nechceme označit pohyb vzácných kovů za ekonomicky lhostejný.

uvážliví, především ale střízlivě a neustále výrazně a úplně věci oddaní mužové s přísně měšťanskými názory a „zásadami“.

Budeme tihnout k tomu domnívat se, že tyto *osobní* morální kvality nemají o sobě nic společného s nějakými etickými maximami nebo dokonce s náboženskými myšlenkami, že je v tomto směru něco bytostně negativního: že schopnost *vymanit se* z tradice, tedy nejspíše liberální „osvícenství“ je odpovídající základnou tohoto obchodnického způsobu života. A skutečně, dnes tomu tak obecně také je. Nejenom zpravidla chybí vztah životního způsobu k náboženským východiskům, ale i tam, kde takovýto vztah existuje, mívá, alespoň v Německu, negativní charakter. „Kapitalistickým duchem“ naplněné povahy *dnes* obvykle bývají ne-li přímo církvi nepřátelské, tak alespoň indiferentní. Myšlenka zbožné nudy v ráji je pro jejich čínorodou povahu málo lákavá, náboženství se jim jeví jako prostředek odvádějící lidi od práce na půdě tohoto světa. Kdyby se jich člověk zeptal na „smysl“ jejich neúnavného shonu, který se nikdy netěší z majetku už získaného a který se právě proto při čistě vezdejší orientaci života musí jevit tak nesmyslný, asi by odpověděli, pokud by vůbec nějakou odpověď dát dovedli, že je to „starost o děti a vnuky“, avšak častěji, protože tento motiv pro ně není specifický, neboť stejně působil také u lidí „tradicionalistických“, by asi vcelku jednoduše a správněji prohlásili, že se jim obchod se svou ustavičnou prací stal „pro život nepostradatelným“. To je vskutku jediná přílehlavá motivace, která současně, z hlediska osobního štěstí, vyjadřuje tolik *iracionality* tohoto životního způsobu, v němž člověk existuje pro svůj obchod, a nikoli naopak. Samozřejmě přitom hrají roli pocity moci a uznání, jež jsou garantovány už pouhým faktem vlastnictví: Kde se jednou fantazie celého národa orientuje na čistě kvantitativní veličiny, jako je tomu ve Spojených státech amerických, tam tato romantika čísel působí na „básníky“ mezi obchodníky neodolatelným kouzlem. Avšak vcelku jinak je tomu v případě vůdců a zejména ne trvale úspěšných podnikatelů, jež je z toho možné vyjmout. A nakonec veplutí do přístavu fideikomisního majetku a úřednické šlechty se syny, jejichž chování na universitě a v důstojnickém sboru je pokusem zapomenout svůj vlastní původ, jak to bylo obvyklé v životním běhu německých kapitalistických zbohatlických rodin, představuje produkt epigonské dekadence. „Ideální typ“ kapi-

talistického podnikatele,⁵² zastoupený i u nás ve vynikajících jednotlivých případech, nemá nic společného s tímto hrubším nebo i jemnějším povýšenectvím. Straní se ostentativnosti i nepotřebného plýtvání stejně jako vědomého využívání své moci a vstřícnosti k vnějším znakům společenské úcty, již požívá, ale které jsou mu spíše nepřijemné. Jeho způsob života má jinými slovy často určitý asketický rys, jasně vystupující do popředí ve Franklinově výše citovaném „kázání“. Není totiž nikterak řídkým případem, ale je naopak časté, že se u tohoto typu podnikatele setkáváme s určitou mírou chladné skromnosti, která je v podstatě upřímnější než ona rezervovanost, již tak rozumně doporučuje Benjamin Franklin. Ze svého bohatství „nemá nic“ pro svou vlastní osobu – s výjimkou jediného: iracionálního pocitu dobře „naplněného povolání“.

Ale právě *to* připadá předkapitalistickému člověku tak nepochopitelné a záhadné, špinavé a opovrženihodné. Že někdo může učinit cílem své celoživotní práce výlučně myšlenku, že jednou do hrobu klesne obtížen materiální vahou peněz a majetku, se mu zdá vysvětlitelné jen jako produkt perverzních pudů: „auri sacra fames“.

V současnosti, v našich institucích politických, soukromoprávních a také v našich institucích dopravního práva, ve formách podnikání a ve struktuře, která je vlastní našemu hospodaření, je nyní možné, jak už řečeno, chápat tohoto „ducha“ kapitalismu jako čistý produkt přizpůsobování. Kapitalistický hospodářský řád potřebuje toto „povolání“, v němž se člověk odevzdá vydělávání peněz: je to určitý způsob chování k vnějším statkům, který je oné struktuře natolik adekvátní a natolik spojen s podmínkami, jež vedou k vítězství v ekonomickém existenčním boji, že *dnes* už vůbec nemůže být ani řeči o nevyhnutelné souvislosti onoho „chrematistického“ životního způsobu s nějakým jednotným „světonázorem“. Tento řád už totiž nevyžaduje schvalování od nějakých náboženských mocností a ovlivňování hospodářského života církevními normami, pokud je ještě vůbec citelné, pociťuje jako překážku právě tak, jako jeho státní reglementaci. Situace obchodněpolitických a sociálněpolitických zájmů obvykle určuje „světonázor“. Kdo se svým životním způsobem nepřizpůsobí podmínkám kapitalistického úspěchu, ten zanikne

⁵² To znamená takový typ podnikatele, z něhož si tu činíme předmět našeho zkoumání, nikoli nějaký empirický průměr (o pojmu „ideální typ“ viz můj výklad v *Archiv*, XIX, sešit I).

nebo nevynikne. Jenže to jsou projevy doby, v níž se moderní kapitalismus emancipoval od svých dřívějších opor poté, co zvítězil. Tak jako kdysi rozbil staré formy středověkého řízení ekonomiky jen ve svazku se vznikajícím násilím státu, tak – můžeme předběžně říci – se také stalo v případě jeho vztahů k mocnostem náboženským. Zda a v jakém smyslu tomu tak *bylo*, právě to bychom zde měli prozkoumat. Že se peněžní zisk pojatý jako sebeúčel, jenž je povinností člověka, tedy peněžní zisk jako „povolání“, přičil mravnímu citění celých epoch, to je zde sotva třeba dokazovat. Ve větě: „Deo placere vix potest,“ která přešla do kanonického práva (stejně jako ono místo z evangelia o úroku)⁵³ a která se vztahovala na činnost obchodníka,

⁵³ Zde je asi vhodné místo, abychom se stručně zabývali poznámkami v citovaném dopisu F. Kellera (ze 12. sešitu *Schriften der Görres-Gesellschaft*) a s na ně navazujícími poznámkami Sombartovými (v *Bourgeois*), pokud sem patří. Že nějaký autor kritizuje práci, v níž se kanonický zákaz úroků (s výjimkou *jediné* zběžné poznámky, a to bez *jakéhokoli* vztahu k celkové argumentaci) *vůbec nezmiňuje*, vycházející z předpokladu, že se tu přihlíželo právě k tomuto zakazu úroků – který se přece nachází paralelně ve všech náboženských etikách na světě – jako rozlišujícím znakem katolické a reformační etiky, to je tedy opravdu příliš silné: je přece možné kritizovat jen práce, které člověk skutečně přečetl, nebo jejichž výklady, pokud je četl, alespoň nezapomněl. Boj proti *usuraria pravitas* se táhne hugenotskými i nizozemskými církevními dějinami 16. století. Lombardy, čili bankéře jako takové obvykle vylučovali (viz pozn. 14) z přijímání. Svobodnější Kalvínova koncepce (která ostatně nezabránila, aby se v prvním náčrtu ordonancí ještě přihlíželo k vymezení lichvy) ke svému vítězství dospěla teprve až pomocí Salmasia. *Zde* tedy nebyl protiklad: naopak. Avšak vlastně ještě horší jsou autorovy argumenty týkající se této problematiky, které v porovnání s Funckovým spisem (ostatně podle mého názoru nikterak po zásluze citovaným), jakož i se spisy jiných katolických učenců, a v porovnání s dnes už v jednotlivostech zastaralými, ale jinak stále ještě zásadními výzkumy Endemannovými, případnou trapně svou povrchností. I když se Keller vyvaroval takových excesů, jako jsou Sombartovy poznámky (cit. d., str. 321): že na „zbožných mužích“ (v podstatě má na mysli Bernardina ze Sieny a Antonína z Florencie) lze údajně jasně pozorovat, „jakoby všemožně chtěli podněcovat podnikatelského ducha“ – totiž tím, že podobně, jako tomu bylo všude, kde platil zákaz úroků – interpretovali zákaz lichvy tak, aby (v naší terminologii) „produktivní“ vklad kapitálu zůstal nedotčen. (Fakt, že u Sombarta Římané na jedné straně patří k „hrdiným národům“, na druhé straně – což je u něho jinak nesmířitelným protikladem – že ekonomický racionalismus byl údajně „do nejkrajnějších důsledků“ rozvinutý už u Catona – str. 267 – je třeba mimochodem zaznamenat jen jako symptom toho, že se jedná o „tezovitou knihu“ ve špatném smyslu.) Avšak Keller úplně dezinterpretuje i význam zakazu úroků, který zde nebudeme rozebírat do podrobností. Ten byl zpočátku v minulosti často přeceňovaný, pak velmi podceňovaný, a nyní, kdy

nastala éra také katolických multimilionářů, je – z apologetických důvodů – stavěn přímo na hlavu. Jak známo, byl tento zákaz zrušen až v posledním století instrukcí Kongregace Svatého oficia, a to vzdor biblické fundamentaci, a jen způsobem *temporum ratione habita* a *neprimo*, totiž prostřednictvím zákazu znepokojování věřících při zpovědi pátráním po *usuraria pravitas*. To mělo umožnit zabezpečení poslušnosti i *pro případ* jeho restaurace.) Neboť ten, kdo se aspoň trochu věnoval studiu nanejvýš zamotaných dějin církevní nauky o úrocích, by neměl tvrdit (str. 24), a to se zřetelem na nekonečné kontroverze například kolem přípustnosti skupovat dluhopisy, diskontované směnky a nejrozličnější jiné smlouvy (ale především už proto, že výše zmíněná dispozice Kongregace Svatého oficia byla vydána s ohledem na *městské* půjčky), že se zákaz úroků z půjčených peněz týkal jen nouzových kreditů a že jeho účelem bylo „zachování kapitálu“ a že dokonce „podporoval kapitalistické podnikání“ (str. 25). Pravdou je, že církev si až dost pozdě znovu vzpomněla na zákaz úroků, a když už se to stalo, čistě obchodní formy kapitálových vkladů *nebyly* obvykle půjčkami s pevnou úrokovou sazbou, nýbrž *foenusnautikum*, *comenda*, *societas maris* a *dare ad proficuum de mari* (tedy půjčky tarifované podle příslušné třídy rizika ve výši podílů na zisku a ztrátě). A při charakteru úroku z půjčky na podnikání takovými také *museli* být a na ně se tedy zákaz úroku nevztahoval (nebo se vztahoval jen podle některých rigorózních kanonistů), ale potom, co se kapitálové vklady s pevnou úrokovou mírou staly možnými i jako diskontace, vyvstaly jim (i později) v souvislosti se zákazem úroků opravdu citelné potíže; ty vedly k různým přísným opatřením obchodních gild (černé listiny!). Přitom za normálních okolností byly práce kanonistů o zakazu úroků právně *čistě* formální, rozhodně neobsahovaly tendenci „chránit kapitál“, kterou jim připisuje Keller, a kromě toho, *pokud* lze vůbec zjistit postoje ke kapitalismu jako takovému, na jedné straně tu určujícím způsobem působil tradiční odpor k rozšiřující se *neosobní* a proto také etizaci obtížné přístupné moci kapitálu (což se odráží také v Lutherových výrociích o Fuggerovi a peněžním obchodě), na druhé straně ale i nevyhnutelnost přizpůsobit se. Pravda, to už sem nepatří, ale jak jsme už říkali: zákaz úroků a jeho osud mají pro nás nanejvýš symptomatický význam, a také ten jen omezeně.

Hospodářská etika scotistických a zejména určitých medikantských theologů quattrocenta, především Bernardina ze Sieny a Antonína z Florencie, tedy specificky racionálně *asketicky* zaměřených mnišských spisovatelů nepochybně zasluhuje zvláštní pozornost a v naší souvislosti není možné ji jenom tak mimochodem odbýt. Jinak bych musel už v této antikritice předeslat to, co budu pojednávat teprve až při výkladu katolické hospodářské etiky v jejím *pozitivním* vztahu ke kapitalismu. Tito autoři se snaží jako eticky *přípustný* – a v tom jsou předchůdci mnohých jesuitů – ospravedlnovat podnikatelský zisk *obchodníka* jako odměnu za jeho „industria“ (a více samozřejmě nemůže tvrdit ani Keller).

Pojem a hodnocení „industria“ *koneckonců* pochází z mnišské askeze, podobně jako i pojem „masserizia“, podle vlastních slov Albertiho, který ho vložil do úst Gianozzovi, je převzatý z kněžského jazyka. O mnišské etice jako předchůdkyni vezdeckých asketických denominací protestantismu budeme podrobněji hovořit až později (v antice u kyniků, na pozdně hellénských náhrobních nápisech a – i když

jakož i v Tomášově označování snahy o zisk jako turpitude (což se týkalo i zisku nevyhnutelného a proto i eticky přípustného), spočíval oproti radikálně antichrematistickým názorům poměrně širokých vrstev už vysoký stupeň *vstřícnosti* katolické doktríny vůči zájmům finančních sil italských měst⁵⁴, politicky tak úzce spjatých s církví. A také tam, kde se doktrína ještě většinou přizpůsobovala, jako například u Antonína z Florencie, přece jen nezmizel nikdy úplně pocit, že se u činnosti zaměřené na zisk jako sebeúčel v zásadě jednalo o *pudendum*, které nutily tolerovat již jednou existující životní pořádky. Jednotliví etikové té doby, především z nominalistické školy, přijímali tehdy se rozvíjející počátky kapitalistických obchodních forem jako dané a pokoušeli se je prokázat jako přípustné, především obchod přijímali – nikoli bezrozporně – jako nutný, a v něm se rozvíjející „industria“ jako legitimní a eticky nepohoršující zdroj zisku:

ve zcela jiných podmínkách – také v Egyptě najdeme počátky podobných koncepcí. Ale právě to, co (tak jako u Albertiho) *chybí naprosto*, je právě pro nás rozhodující: totiž, jak později uvidíme, pro asketický protestantismus charakteristická koncepce *potvrzení* vlastní osobní spásy v povolání, *certitudo salutis*: tedy psychické prémie, jež tato religiozita kladla do souvislosti s „industrií“ a které musely katolicismu nevyhnutelně chybět, protože jeho prostředky spásy jsou úplně jiné. Co do výsledného efektu se u těchto spisovatelů jedná o etické *učení*, nikoli o praktické individuální podněty podmiňované zájmem o spásu, a kromě toho (jak lze snadno vidět), o *přizpůsobování* a tedy také ne – jako v případě nitrosvětské askeze – o argumentaci, která by vycházela z centrálních náboženských pozic. (Kromě toho: Antonín a Bernardin byli přece už dříve lépe zpracováni, než jak je tomu u F. Kellera.) A také toto přizpůsobování zůstalo až dodnes sporné. Přesto není možné považovat význam těchto mnišských etických koncepcí *symptomatically* za nulový. Avšak skutečné počátky náboženské etiky, které vyústily do *moderního* pojmu *povolání*, spočívaly v sektách a v heterodoxii především u Viklefa, i když například Brodnitz (*Englische Wirtschaftsgeschichte*) jeho význam velmi přeceňuje, jestliže se domnívá, že jeho vliv byl tak silný, že už ani puritanismus nemohl vytvořit nic jiného. Tomu všemu se tu nemůžeme (a ani nechceme) věnovat. Neboť není možné jen tak mimochodem polemizovat, zda a nakolik křesťanská etika středověku už *skutečně* spolupůsobila při utváření předpokladů kapitalistického ducha.

⁵⁴ Slova „*meden apelpidzontes*“ (Lk 6,35) a překlad Vulgáty „*nihil inde sperantes*“ jsou pravděpodobně (podle A. Merxe) zkomoleninou z „*medena apelpidzontes*“ (tj. *neminem desperantes*), příkazují poskytnout půjčku *každému*, i chudému bratrovi bez toho, aby se vůbec hovořilo o úroku. Věť „*Deo placere vix potest*“ se dnes připisuje ariánský původ (což je ale pro nás z věcného hlediska lhostejné).

avšak „ducha“ kapitalistického zisku odmítalo vládnoucí učení jako turpitude, nebo ho aspoň eticky nehodnotilo pozitivně. Takový „mravní“ názor, jako třeba názor Benjamina Franklina, by byl jednoduše nemyslitelný. Především takto to chápaly zúčastněné kapitalistické kruhy. Pokud stály na půdě církevní tradice, jejich celoživotní práce byla v nejlepším případě něčím mravně indiferentním, tolerovaným, ale pro spásu – už pro ustavičné nebezpečí kolize s církevním zákazem lichvy – něčím povážlivým. Jak ukazují prameny, při smrti bohatých lidí plynuly do církevních institucí dost značné sumy jako „vykupování svědomí“, podle okolností i zpět k bývalým dlužníkům jako jim neprávem odebraná „usura“. Jinak tomu bylo – s výjimkou heretických směrů, nebo směrů, které byly pokládány za povážlivé – jen v případě patricijských kruhů, které se vnitřně odpoutaly od tradice. Ale i skeptické a necírkevní povahy usilovaly pro každý případ vyrovnat se s církví paušálními sumami, neboť pro zabezpečení proti nejistotám posmrtného stavu to tak bylo přece jen lepší, a také proto, že (alespoň podle velmi rozšířeného laxnějšího chápání) vnější podřízení církevním příkázáním stačilo ke spáse.⁵⁵ Právě zde vystupuje zřetelně najevo to, čeho povaha je buď *mimomravní*, nebo přímo *protimravní*, a co podle *vlastního* pojetí zúčastněných ulpívá na jejich jednání. Jak se tedy z tohoto jednání, mravně v nejlepším případě jen tolerovaného, stalo „povolání“ ve smyslu Benjamina Franklina? Jak se dá historicky objasnit, že v centru kapitalistického vývoje tehdejšího světa, ve Florencii ve 14. a 15. století platil peněžní a kapitálový trh všech politických velmocí za mravně povážlivý nebo nanejvýš za tolerovatelný, zatímco v zálesácko-měšťanských poměrech Pensylvánie v 18. století, kde z pouhého nedostatku peněz ustavičně hrozilo, že se hospodářství zhroutí do naturální směny, kde

⁵⁵ Jak se přitom lidé vyrovnávali se zákazem lichvy, to např. dosvědčuje Kniha I, kap. 65 statutu *Arte di Calimala* (momentálně mám po ruce jen italskou redakci Emiliani-Giudicchio, Stor. dei Com. Ital, III, str. 246): *Procurino i consoli con quelli frati che parraloro, che perdono si faccia e come fare si posa il meglio per l'amore di ciascuno, del dono, merito o guiderdono, ovvero interesse per l'anno presente e secondo che altra volta fatto fue. Tedy jistý způsob získávání odpustků pro členy cechu z moci úřední a submisí. Pro mimomravní charakter získávání kapitálu jsou i následující pokyny, stejně jako např. bezprostředně předcházející příkaz (v kap. 63) zaknihovávat všechny úroky a zisky jako „dar“. Dnešním černým listinám na burze proti těm, kteří vystavovali spornou námitku, často odpovídala diskreditace těch, kteří předstupovali před kněžský soud s *exceptio usurariae pravitatis*.*

nebylo ani stopy po větších živnostenských podnicích, kde se daly zaznamenat jen první počátky bank, to mohlo platit jako obsah mravně chválného, dokonce přikázaného způsobu života? Hovořit tu o nějakém „odrazu“ „materiálních“ poměrů v „ideální nadstavbě“ by bylo naprostým nesmyslem. Z jakého myšlenkového okruhu tedy pocházelo začlenění činnosti navenek zaměřené čistě na zisk do kategorie „povolání“, které jednotlivec pocíťoval jako *povinnost*? Neboť právě tato myšlenka poskytovala etický základ a oporu pro způsob života podnikatele „nového stylu“.

Obvykle – a zcela konkrétně u Sombarta, v jeho často šťastných a vydařených výkladech – se za základní motiv moderního hospodářství vůbec označoval „ekonomický racionalismus“. To je bezpochyby správné, pokud se tím rozumí ono rozšíření produktivity práce, které odstranilo vázanost výrobního procesu na přirozeně dané „organické“ hranice lidské osoby tím, že jej rozčlenilo na základě vědeckých hledisek. Tento proces racionalizace na půdě techniky a ekonomiky nepochybně podmiňuje také důležitou část „životních ideálů“ moderní buržoazní společnosti: práce ve službě racionálního zaopatřování lidstva materiálními statky se stoupencům „kapitalistického ducha“ jevila vždy jako jeden z určujících cílů jejich celoživotní práce. Je třeba si přečíst např. Franklinovo líčení jeho vlastních snah ve službě komunálních improvements ve Filadelfii, aby nás tato samozřejmá pravda udeřila do očí. A radost a pýcha, že „dávají práci“ mnoha lidem, že se spoluúčastní ekonomického „rozkvětu“ rodného města, a to v onom na počet obyvatelstva a obchodů orientovaném smyslu slova, jež s ním kapitalismus spojuje, to vše pro moderní podnikatele patří samozřejmě ke specifické a nepochybně „idealisticky“ míněné radosti ze života. A právě tak přirozeně je jednou ze základních vlastností kapitalistického soukromého hospodářství, že je racionalizované na základě přísného *počtářského* kalkulu, že se plánovitě a střízlivě zaměřuje na hospodářský úspěch, o který usiluje, na rozdíl od rolnického způsobu života z ruky do úst, na rozdíl od privilegovaného šlendriánu starého cechovního řemeslníka, i na rozdíl od „kapitalismu dobrodruhů“, který se orientoval podle politických šancí a iracionální spekulace.

Zdálo by se tedy, že vývoj „kapitalistického ducha“ se dá nejjednodušeji pochopit jako částečný jev v celkovém rozvoji racionalismu, který se musí dát odvodit ze zásadního postoje racionalismu k posledním životním problémům. Protestantismus by pak z historického

hlediska přicházel v úvahu jen potud, pokud by plnil úlohu „nedozrálého plodu“ čistě racionalistických názorů na život. Avšak jakmile podnikneme seriózní pokus tímto směrem, ukáže se, že není možné nastolovat problémy takto jednoduše, a to už jen proto, že dějiny racionalismu *vůbec* nemají charakter *paralelního* vývoje ve všech oblastech života. Například racionalizace soukromého práva, pokud ji chápeme jako pojmové zjednodušení a rozčlenění právního materiálu, byla ve své dosud nejvyšší formě dosažena v římském právu pozdního starověku, nejzaostalejší však zůstala v některých zemích ekonomicky nejvíce racionalizovaných, zvláště v Anglii, kde renesance římského práva ztroskotala svého času na moci velkých právníckých cechů, zatímco jeho panství v katolických oblastech jižní Evropy trvalo neustále. Čistě pozemská racionalistická filosofie si v 18. století nenašla svoje místo jen nebo převážně jen v kapitalisticky nejrozvinutějších zemích. Voltairianismus je dodnes společným majetkem širokých horních i – což je prakticky důležitější – středních vrstev právě v římskokatolických zemích. Rozumíme-li „praktickým racionalismem“ onen způsob života vůbec, který dává svět vědomě do vztahu s pozemskými zájmy *jednotlivého Já*, a který z tohoto hlediska i hodnotí, tak tento životní způsob byl a dodnes je opravdu typickou zvláštností národů „*liberum arbitrium*“, jak se s ní setkáváme v těle a krvi Italů a Francouzů. A už jsme se přesvědčili, že toto vůbec není půda, na níž by se dal pochopit vztah člověka ke svému „povolání“, jako by šlo o úlohu, jak to kapitalismus potřebuje. Neboť život je možné „racionalizovat“ podle nanejvýš rozdílných základních hledisek a nanejvýš rozdílným směrem – tato jednoduchá věta, na niž se ale často zapomíná, by měla stát v záhlaví každé studie zabývající se „racionalismem“. „Racionalismus“ je historický pojem, který zahrnuje svět protikladů, a naším úkolem bude právě prozkoumat, plodem kterého ducha byla ona konkrétní forma „racionálního“ myšlení a života, z níž vyrostla myšlenka „povolání“ a ona – jak jsme viděli, z hlediska čistě eudaimonistických vlastních zájmů tak iracionální – odevzdanost *práci* v povolání, která byla a ještě stále je jednou z nejcharakterističtějších součástí naší kapitalistické kultury. Nás tu zajímá právě původ onoho *iracionálního* prvku, který leží v základech tohoto jakož i každého jiného pojmu „povolání“.